

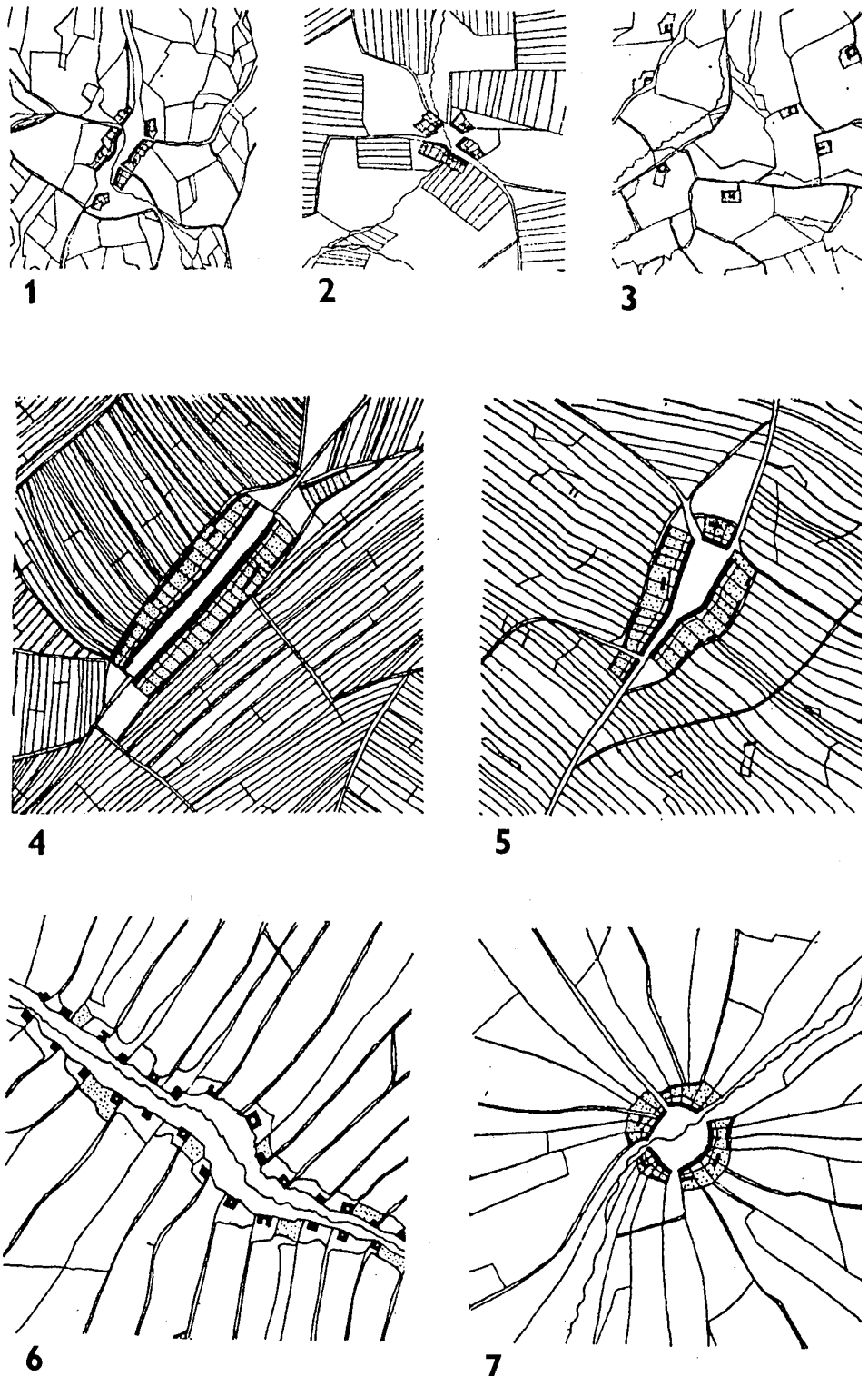
NĚKOLIK POZNÁMEK KE STUDIU PŮDORYSNÉ STRUKTURY VENKOVSKÝCH SÍDEL NA ÚZEMÍ ČECH

JAN PEŠTA

Problematika půdorysného a prostorového uspořádání našich venkovských sídel patří mezi obory, kterým dosud nebyla věnována odpovídající pozornost. Publikovaný referát si neklade za cíl prezentování konkrétních výsledků výzkumu, jeho smyslem je spíše upozornit na některé související problémy a otázky (zejména typologické). Autor oceňuje, pokud se stane podkladem pro rozvinutí široké mezioborové diskuse, která by přispěla k řešení nezodpovězených či sporných otázek i k případnému navázání spolupráce.

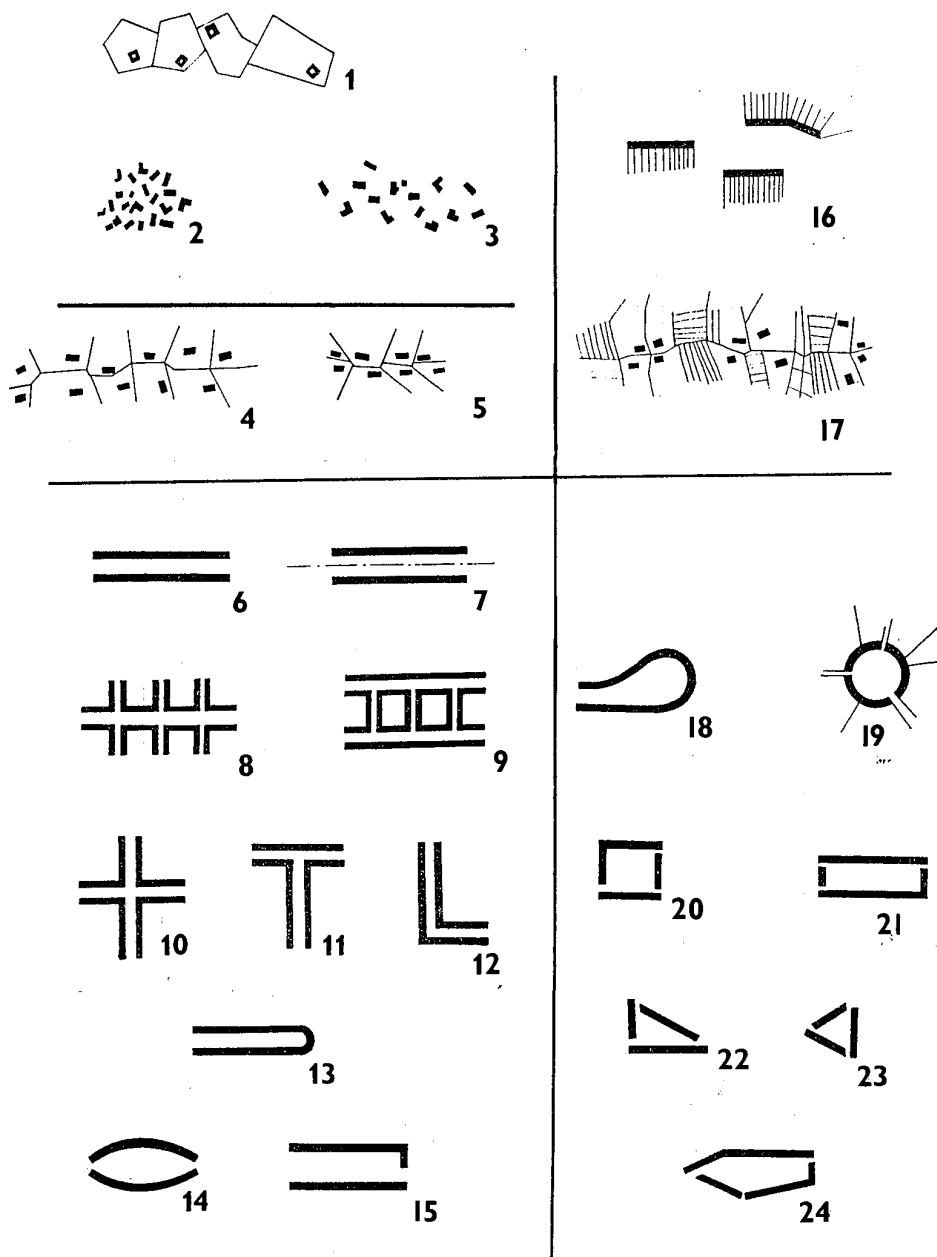
Studium historického vesnického urbanismu stojí na pomezí řady vědních oborů. Jmenujme alespoň archeologii (zejména ve vztahu k zaniklým a nověji i k „živým“ sídelním souborům), historii (studium pramenných materiálů k dějinám osídlení - např. k majetkoprávním otázkám, širším okolnostem vzniku sídel, národnostní skladbě a počtu osadníků, pozemkové držbě apod.), dále sídelní geografii, historii urbanismu, etnografii, toponomastiku i souvisejících přírodovědné obory - např. geografii, pedologii, geologii, hydrologii, fyto geografii, paleobotaniku a klimatologii. Komplexní výzkum se proto v budoucnosti neobejde bez široké mezioborové spolupráce.

Moderní literatura k problematice dějin a struktury osídlení a vesnických sídel bohužel nemá dostatečně vyváženou skladbu. Většina poválečných studií vzešla z pera archeologů a historiků, méně pak etnografů či architektů - urbanistů. Za klí-

Obr. 1: Typologie plužiny podle O. Mácela (1955). 1 - úseky; 2 - dělené úseky; 3 - scelené úseky; 4 - traťová plužina; 5 - délková plužina; 6, 7 - záhumenicová plužina.

čové souhrnné práce (byť rozsahem nevelké) je třeba považovat dílo *Typy venkovského osídlení v Československu* Zdeňka Lázníčky (1956) a *Základní problematika urbanistické struktury vesnice v Čechách a na Moravě* Otakara Máčela (1955). Obecně zaměřené kapitoly lze nalézt také v základních korpusech, věnovaných lidové architektuře.¹⁾ Ostatní práce se většinou vážou na konkrétnější zaměřenou problematiku - ať již vymezenou regionálně,²⁾ tématicky,³⁾ nebo časovým horizontem. Dosavadní literatura byla více orientována na oblast Moravy, zejména jižní a jihovýchodní. Z toho vyplývá, že Morava je z hlediska vývoje venkovského osídlení lépe poznána než ostatní regiony České republiky.⁴⁾ Modelové teorie, vystihující vcelku uspokojivě ději-

Obr. 2: Typologie vesnických sídel podle O. Máčela (1955). 1 - dvorcová ves; 2 - ves hromadná; 3 - dlouhá hromadná ves; 4 - lesní lánová ves; 5 - krátká lánová ves; 6 - ulicovka; 7 - ves sílniční; 8 - půdorys žebrový; 9 - půdorys žebříčkový; 10 - půdorys křížový; 11 - půdorys tvaru „T“; 12 - půdorys tvaru „L“; 13 - uzavřená ulicovka; 14 - návěsí ulicovka; 15 - široká ulicovka; 16 - ves rádková; 17 - řetězovka; 18 - typický slzovitý tvar okrouhlíce; 19 - lesní návěsí ves; 20 - čtvercová návěsí; 21 - obdélníková návěsí; 22, 23 - trojúhelníkové návěsí; 24 - nepravidelná návěsí.

1) Např. Máčel O. - Vajdiš J., 1958: Slovácko - architektonický vývoj vesnice, s. 70 - 102, Praha; Mencl V., 1980: Lidová architektura v Československu, s. 587 - 611, Praha; Voděra S. - Škabradla J., 1986: Jihočeská lidová architektura, s. 11 - 37, České Budějovice; Škabradla J., 1999: Lidové stavby - Architektura českého venkova, s. 55 - 76 a další, Praha a další práce.

2) Historickogeografické práce věnované konkrétním regionům viz např. Boháč Z., 1978: Dějiny osídlení středního Povltaví v době předhusitské, Prameny a studie 19, Praha; Zemlička J., 1974: Osídlení Zbraslavka od 10. do počátku 15. století, in: Památky archeologické LXV/2/1974, s. 419 - 465, Praha; Zemlička J., 1980: Vývoj osídlení dolního Poohří do 14. století, Praha a další.

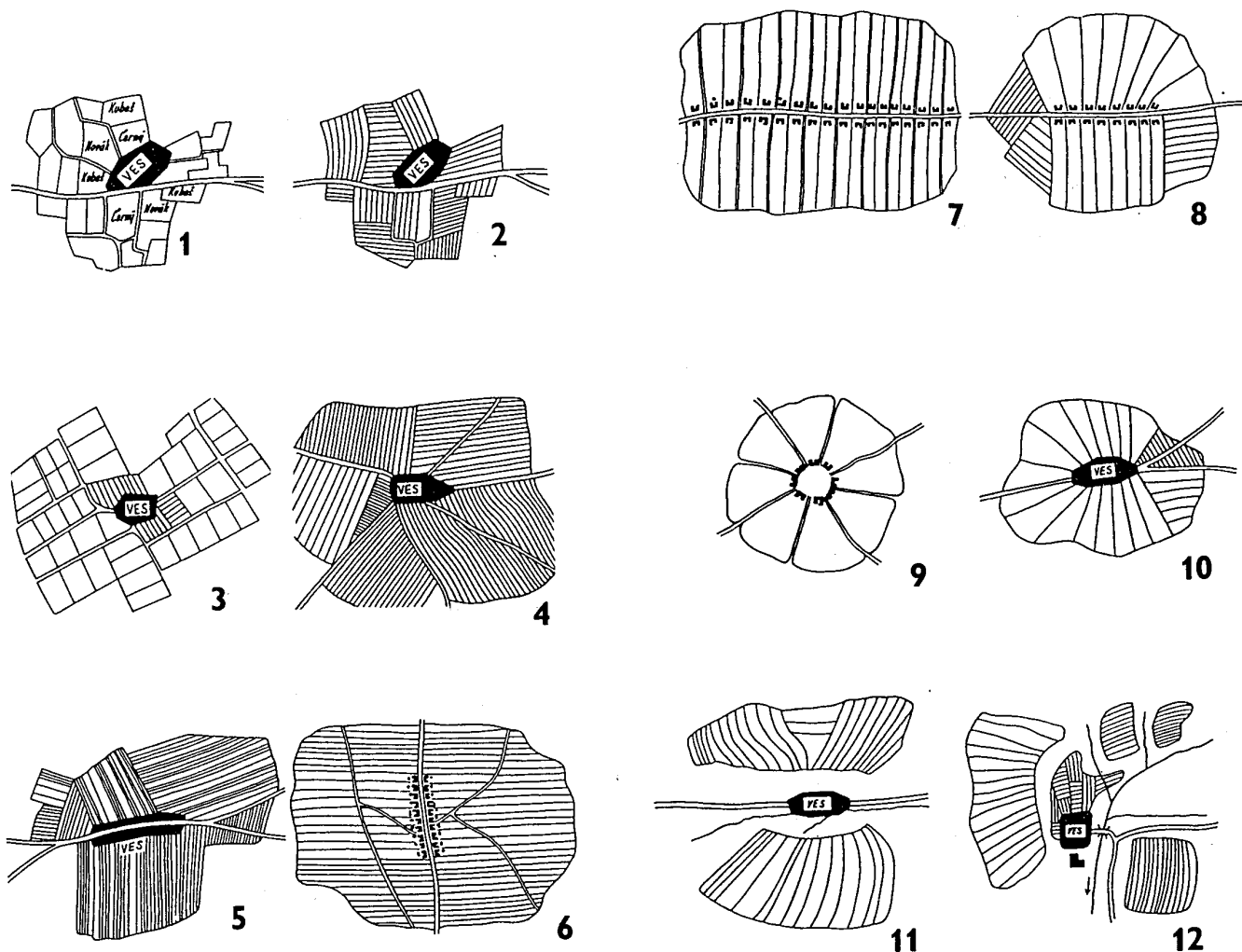
3) Kromě historickogeografických prací uvedených v předchozí poznámce a množství archeologických studií, věnovaných jednotlivým průzkumům i široce zaměřené problematice zaniklých vesnic (např. Černý E., 1979: Zaniklé středověké osady a jejich pluziny - Metodika historickogeografického výzkumu v oblasti Drahanské vrchoviny, s. 56 - 59, 88 - 93 a další, Praha; Nekuda V., 1975: Pfaffenschlag - zaniklá středověká ves u Slavonic, Brno a další) a v poslední době i žijících vesnic (Nováček K. - Vařeka P., 1997: Archeologický výzkum žijících vesnic středověkého původu v Čechách, in: Archeologie ve středních Čechách I, s. 429 - 444, Praha) byla soustředěnější pozornost dosud věnována spíše otázce pluziny a sídelní krajiny (např. Štěpánek M., 1967: Pluzina jako pramen dějin osídlení, Příspěvky k dějinám osídlení 1, Československý časopis historický XV/5, s. 725 - 746, Praha; Štěpánek M., 1968: Pluzina jako pramen dějin osídlení, Příspěvky k dějinám osídlení 2, Československý časopis historický XVI/2, s. 247 - 274, Praha).

4) Na historickém území jižní Moravy se nachází i většina archeologických i povrchově zkoumaných zaniklých středověkých vesnic (např. Mstěnice, okr. Třebíč, Pfaffenschlag, okr. Jindřichův Hradec, Bystřec, okr. Blansko, Vilémov, okr. Vyškov, Konůvky a další) - viz např. Černý, cit. v pozn. č. 3. Výjimku v tomto směru představují záchranné výzkumy z pánevních oblastí Mostecká.

ny a strukturu osídlení na jižní Moravě, byly proto někdy schématicky přenašeny i na oblast Čech. Přitom Čechy se od Moravy zjevně odlišují právě strukturou historického osídlení a typy venkovských sídel.

Patrně největším problémem současného výzkumu je absence vyhovující jednotné typologie. V literatuře sice existují různé přehledy forem půdorysů vesnických sídel,⁵⁾ použité názvosloví se ale navzájem poměrně významně liší.

5) Např. Máčel O., 1955: Základní problematika urbanistické struktury vesnic v Čechách a na Moravě I a II, Brno; Černý, cit v pozn. č. 3; Frolec V. - Vařeka J., 1983: Lidová architektura - encyklopedie, s. 67, 68, 101, 113, 114, 115, 131, 132, 143, 146, 163, 164, 188, 189, 196, 197, 237, 238, 240, 241, 259 a další, Praha - Bratislava; Škabradla, cit v pozn. č. 1.

Obr. 3: Typologie plužiny podle E. Černého (1979). 1 - plužina úseková; 2 - plužina dělených úseků; 3 - plužina scelených úseků; 4 - plužina traťová; 5 - plužina nepravá traťová; 6 - plužina dělková; 7 - záhumenicová plužina lesní lánové vsi; 8 - záhumenicová plužina klínová (severně) a pásová (jižně) se třemi přídatnými tratěmi u krátké dvojřadě lesní lánové vsi; 9 - paprscitá záhumenicová plužina lesní návěsí vsi; 10 - kompaktní plužina; 11 - rozštěpená plužina; 12 - rozptýlená plužina.

Stávající typologie vychází - jak již bylo výše naznačeno - především z literatury moravského původu,⁶⁾ takže použité ideální modely mají v ostatních oblastech země částečně omezenou platnost. V některých případech navíc nevystihují dostatečně podstatu příslušné půdorysné formy. Charakteristickým rysem používané typologie je též určitý formalismus. Sídla jsou často popisována a klasifikována podle jejich výsledné podoby (zpravidla na základě map stabilního katastru, případně terénního průzkumu), bez přihlídnutí k jejich genezi⁷⁾ a vazbám na plužinu⁸⁾ a okolní terén. Používaná typologie obvykle také nerozlišuje sídla středověká

od mladších, novověkých založení (která se jim mohou po formální stránce podobat). Terminologie, která se běžně objevuje jak v odborné, tak i v regionální vlastivědné literatuře, není navíc jednotlivými autory chápána a používána jednotně. Na rozdíl od názvosloví typů vesnických sídel je v literatuře používaná typologie plužiny poměrně jednotná, přehledná a vcelku uspokojivě vystihující situaci v českých zemích.⁹⁾

6) V návaznosti na starší literaturu převážně z německého jazykového prostředí - odtud např. názvy *hromadná ves* (*Haufendorf*), *řadová ves* (*Reihendorf*) a další. Stejně tak názvosloví plužiny a její typologie je převzato převážně z německé literatury. Problematiku vyčerpávajícím způsobem shrnul Štěpánek, cit. v pozn. č. 3.

7) Snad nejlépe je to patrné na příkladu hesel, zabývajících se typologií vesnických sídel v encyklopedii lidové architektury (Frolec - Vařeka, cit. v pozn. 5). Jako *hromadná ves* je zde např. uveden půdorys vesnice Ostřív Kámen (okr. Svitavy), která svou strukturou ale patří jednoznačně mezi vesnice lánové a do podoby hromadné vsi s nepravidelně nakupenou zástavbou dospěla až druhotným, nepochybně relativně mladým vývojem.

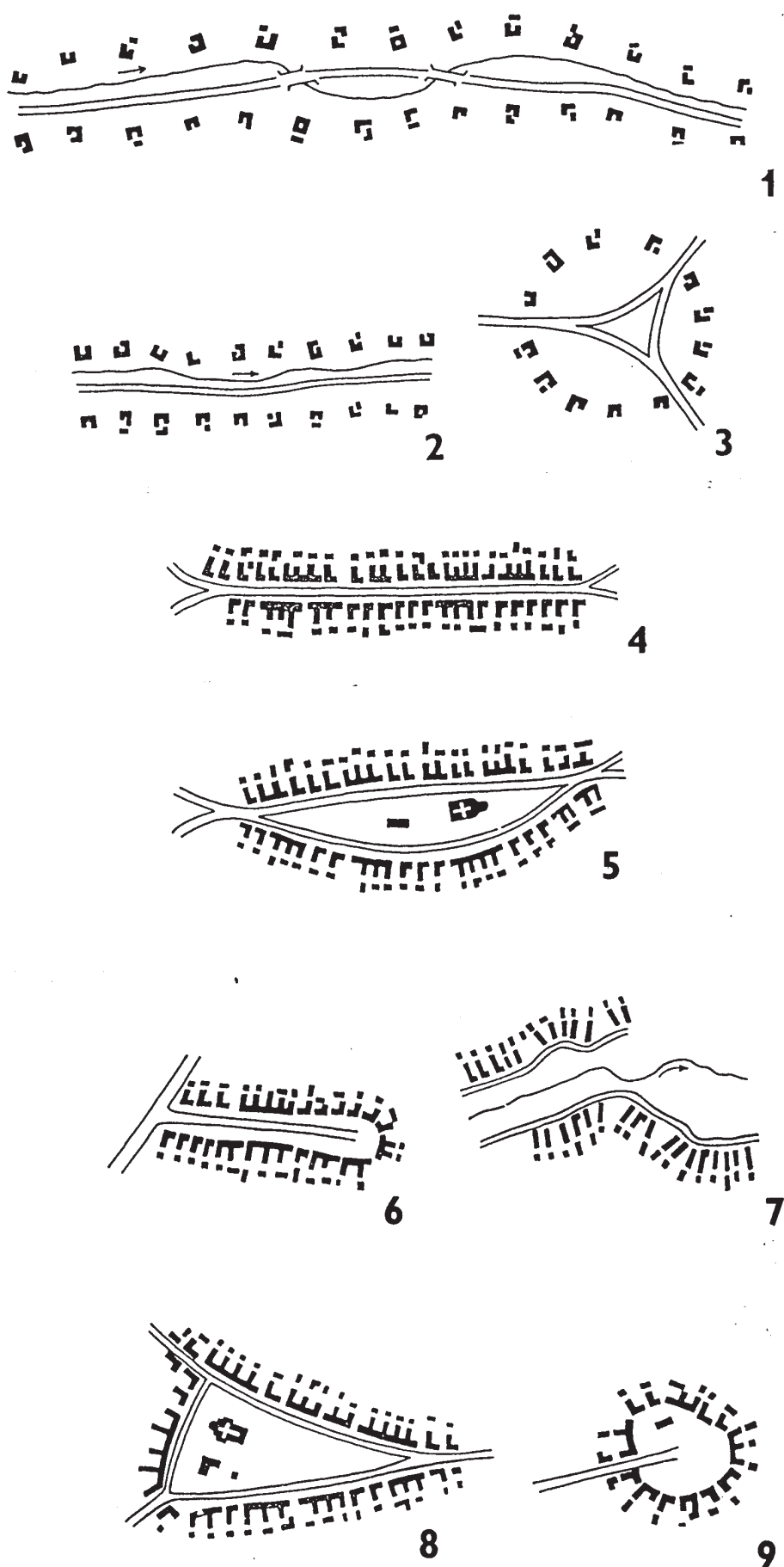
8) V tomto směru je spíše výjimečná zejména studie J. Žemličky, cit. v pozn. 2, který na příkladu mikroregionu Zbraslavsko vystihl neoddělitelnost studia osídlení od studia forem plužiny. K tomu též Štěpánek, cit. v pozn. 3.

9) Terminologie a třídění plužiny opět pochází převážně z německého jazykového prostředí (k tomu např. Štěpánek, cit. v pozn. 3). Snad jediným problematickým bodem je označení plužiny, sestávající z dlouhých širokých lánů, jako *záhumenicové* (plužina záhumenicová může být ve skutečnosti i jiného typu - např. *dělková*, *traťová* či *dělených úseků*). Proto navrhuji pro uvedený typ nadále používat pojem *plužina lánová*. Tento termín používá již současná literatura (např. Škabrada, cit. v pozn. 1; Kuča K.: *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku I* (1996), *II* (1997) a *III* (1998), Praha a další). Německá literatura používá termín *Waldhufenflur* (tedy doslovným překladem *lesní lánová plužina*). Starší česká literatura (Štěpánek, 1968, cit. v pozn. 3) užívá v návaznosti na německou literaturu ještě pojem *pásová plužina* (německy *Streifenflur*). V novější české literatuře se tento pojem neobjevuje. Je v podstatě ekvivalentem lánové plužiny, ovšem může mít i další specifické varianty, které se v českém prostředí objevují spíše vzácně (*dlouhá pásová plužina* - *Langstreifenflur* a další). Stejně tak pojem *bloková plužina*, odvozený z německého kulturního prostředí, novější česká literatura příliš nepoužívá.

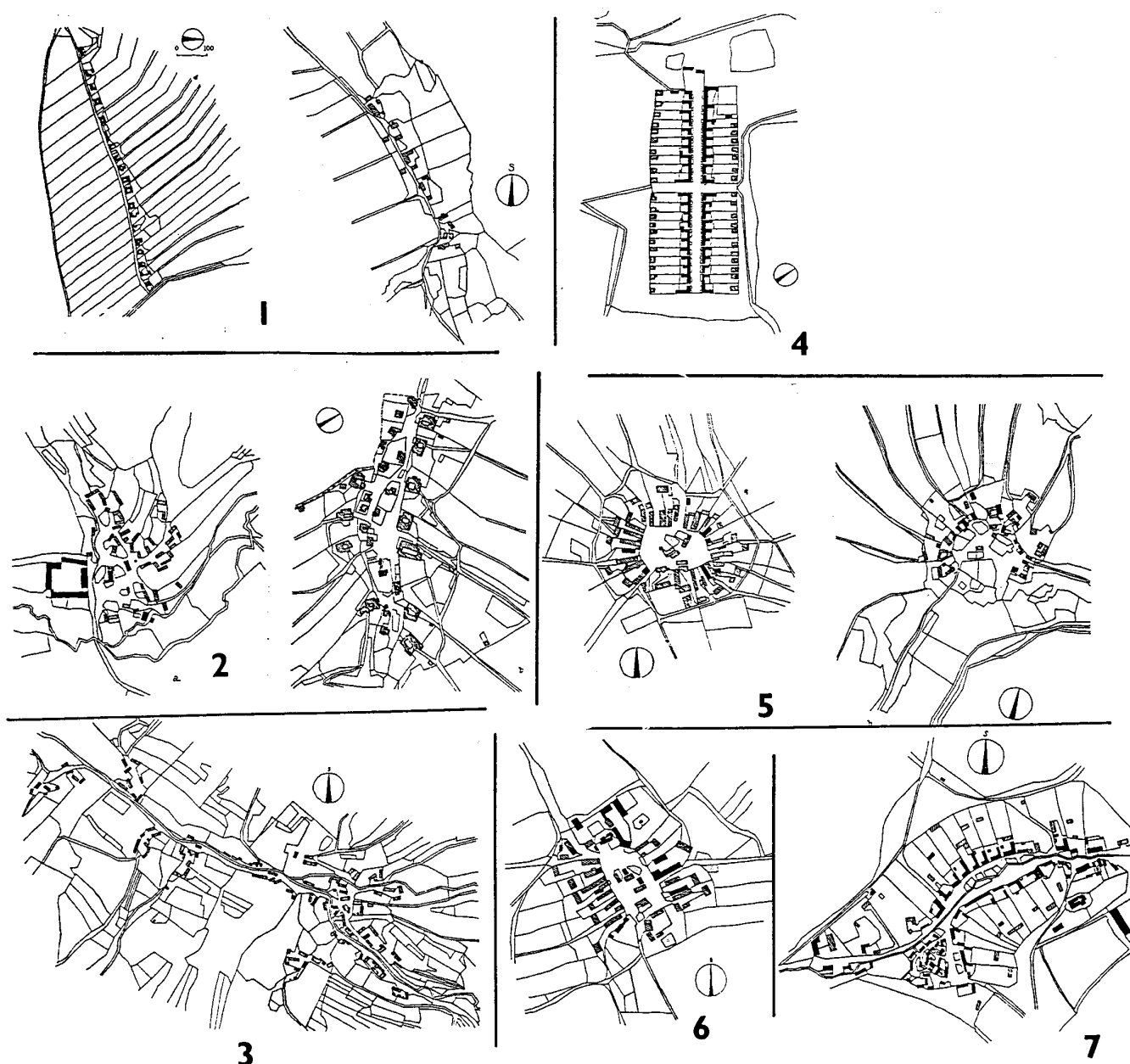
Na tomto místě není možné podrobně představovat typologii vesnických sídel a pluziny zpracovanou jednotlivými autory, přehledné tabulky jsou ale obsaženy v obrazových přílohách. Připojen je také **návrh typologie vesnických sídel**, který vznikl jako předběžný výsledek orientačního výzkumu podstatné části území Čech. Doufám, že předložený návrh vyvolá v odborných kruzích odpovídající reakci, která přispěje k vyjasnění sporných míst a v budoucnosti snad i ke sjednocení používané terminologie.¹⁰⁾

Dalším problémem výzkumu historického vesnického urbanismu je omezená možnost poznání skutečného stáří existujících struktur. Výsledná podoba osídlení na území Čech je průmětem nejméně sedmi hlavních vývojových etap (raně středověké, období kolonizace a reorganizace osídlení ve 13. a 14. století, období obnovy a stabilizace osídlení po husitských a poděbradských válkách, dosídlování v 16. a na počátku 17. století, období obnovy a stabilizace po třicetileté válce ve druhé polovině 17. a na počátku 18. století, období hospodářských reforem na konci 18. a na počátku 19. století a období industriální revoluce). Jednotlivé vývojové etapy samozřejmě nebyly časově ohraničeny a mohly mít charakter kontinuálního procesu, navíc ovlivňovaly jednotlivá sídla (i v rámci jednoho regionu) různě. Do podoby osídlení se samozřejmě promítl také zánik celých sídel, nebo jejich stavební substance, jako důsledek dlouhodobých válečných událostí (husitských a poděbradských válek, třicetileté války), období vnitřní nestability státu a v neposlední řadě také v posledním půlstoletí, v době socialismu. K tomu je třeba přičíst také zánik a pří-

10) Předložená podoba typologie není samozřejmě výsledná, její precizování je úkolem dalšího výzkumu. Proto nelze vyloučit, že se objeví některé dosud nezachycené typy sídel, nebo že naopak některé z uvedených typů budou vypuštěny pro nadbytečnost.

Obr. 4: Typologie vesnických sídel podle E. Černého (1979). 1 - lesní lánová ves (část); 2 - krátká lesní lánová ves; 3 - lesní lánová návěsní ves; 4 - silniční ves; 5 - silniční návěsovka; 6 - ulicovka; 7 - vesnice s rádkovým půdorysem; 8 - návěsovka; 9 - okrouhlice.

Obr. 5: Typologie vesnických sídel podle Frolce - Vařeky (1983). 1 - řadová ves; 2 - hromadná ves; 3 - valašská řadová ves; 4 - ulicová vesnice; 5 - lesní návesní ves; 6 - návesní vesnice; 7 - návesní silnicovka.

padně následnou obnovu a transformaci sídel jako důsledek živelných pohrom. Do jaké míry se všechny uvedené události promítly do podoby jednotlivých vesnic a sídelní krajiny, lze jen obtížně odhadovat.

Stávající vesnická zástavba pochází v převaze až z 19. a 20. století, jen zřídka svým stářím přesahuje hranici počátku 18. či dokonce 17. století. Na základě archivních a mapových materiálů je možné celkem spolehlivě rekonstruovat půdorysnou podobu sídel pro první polovinu 19. století, resp. pro druhou polovinu 18. století. S jistou pravděpodobností lze rekonstruovat ještě stav sídel před třicetiletou válkou.¹¹⁾ Tím ale naše možnosti v podstatě končí. Jen zcela výjimečně je možné ztotožnit vznik vrcholně středověkých kolonizačních vesnic s konkrétním datem (např. Přehýšov, okr. Plzeň - sever, 1303;¹²⁾ Kolečov, okr. Rakov-

ník, 1320;¹³⁾ Řevničov, okr. Rakovník, 1325;¹⁴⁾ Kostelní Lhota, okr. Nymburk, kolem 1354;¹⁵⁾ Stratov, okr. Nymburk, 1357¹⁶⁾). Ani zde však nemáme jistotu, zda se konkrétní datum vysazení vsi váže na skutečný vznik urbanistické struktury. Vzhledem k tomu, že uvedené vesnice představují z pohledu sídelní struktury spíše příklady výjimečné, je pravděpodobnost omylu relativně nízká. Na základě analogií k plošně archeologicky zkoumaným vrcholně středověkým lokalitám (zaniklé vsi Svidná, okr. Kladno, Pfaffen-schlag, okr. Jindřichův Hradec, Mstěnice, okr. Třebíč, Bys-

stopisný slovník království českého, Praha, s. 728.

13) Razím V., 1993: K počátkům města Rakovníka (K problematice středověkého vesnického urbanismu ve středních Čechách), in: Památky středních Čech 7/3/1993, s. 9 - 23, Praha, s. 14.

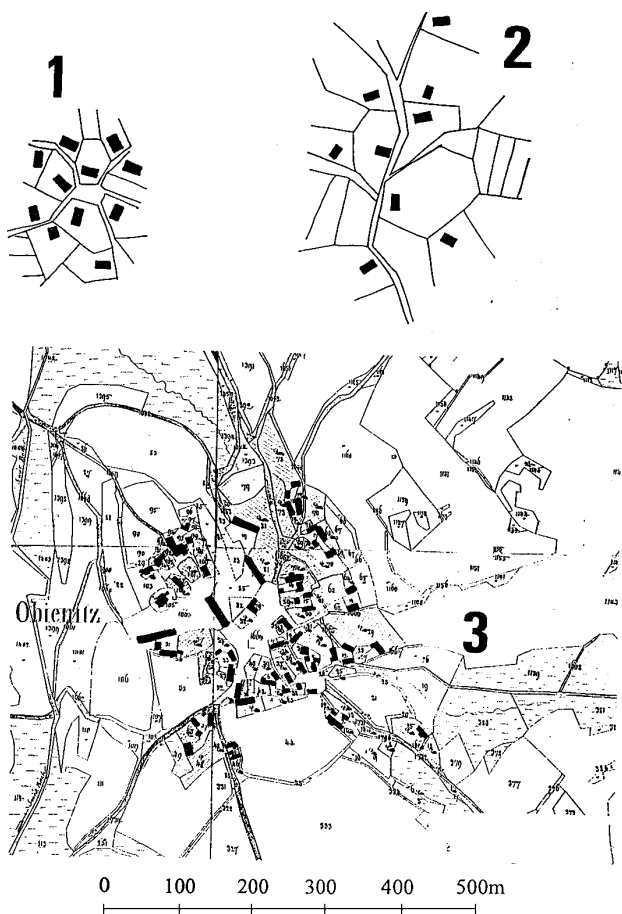
14) Tamtéž.

15) Profous A., 1949: Místní jména v Čechách - jejich vznik, původní význam a změny, díl II. Ch - L, Praha, s. 546; Sedláček, cit v pozn. č. 12, s. 519.

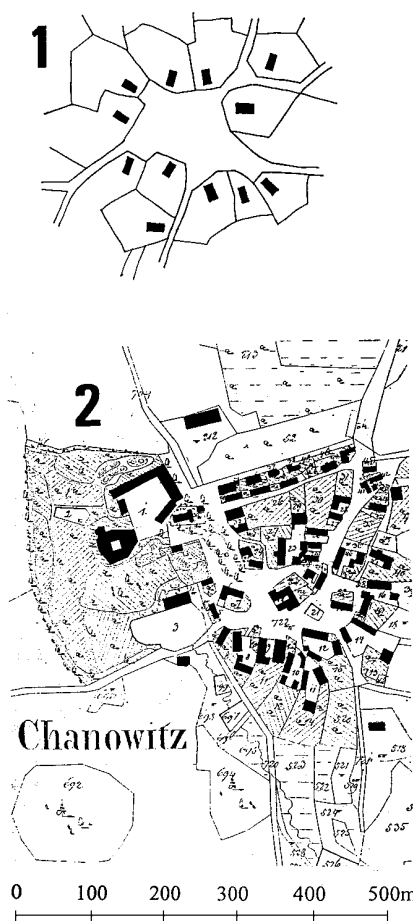
16) Škabrada J. - Vajdiš J., 1984: Lidová architektura Středočeského kraje, Praha, s. 4 - 5.

11) K tomu např. Štěpánek, cit. v pozn. č. 3, 1967, s. 732 - 733 a další.

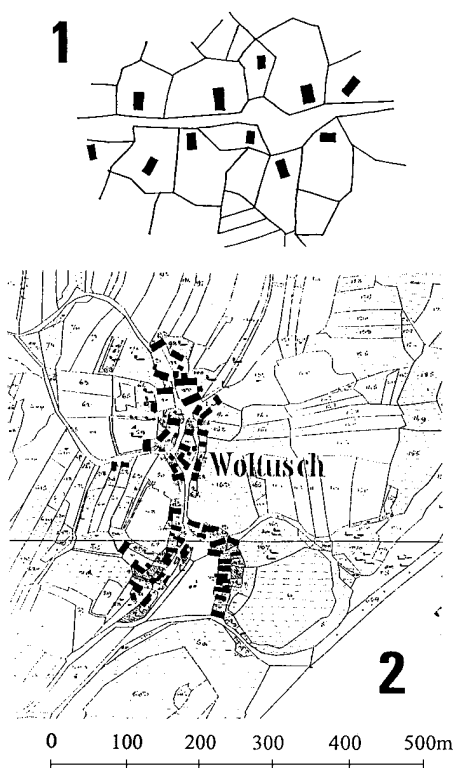
12) Profous A., 1951: Místní jména v Čechách - jejich vznik, původní význam a změny, díl III M - Ř, Praha, str. 465; Sedláček A., 1909: Mí-

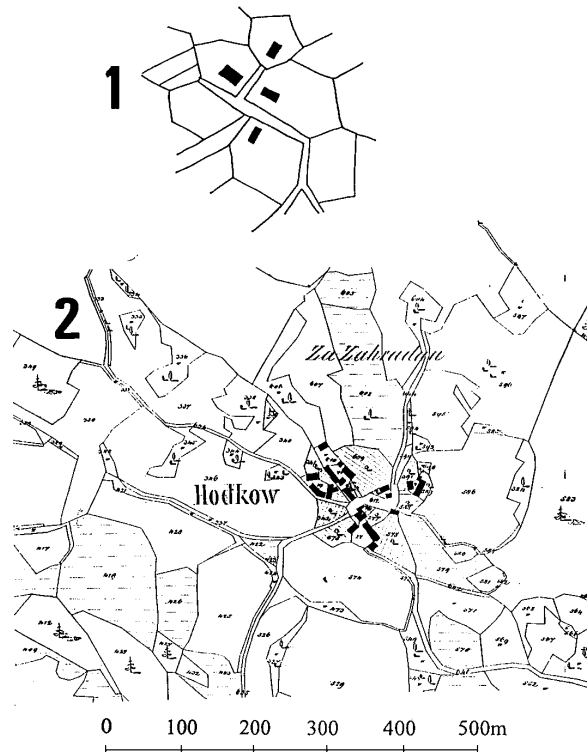
Obr. 6: Hromadná vesnice. 1 - ideální model (hromadná vesnice soustředěná); 2 - ideální model (hromadná vesnice rozvolněná); 3 - Občernitz (okr. Příbram, 1839). Hromadné vesnice se vyskytují převážně v členitém terénu. Plužina bývá úseková, případně dělená úsekově. Zjištění skutečného stáří struktury není téměř možné, struktura mohla podléhat výrazným změnám v čase.

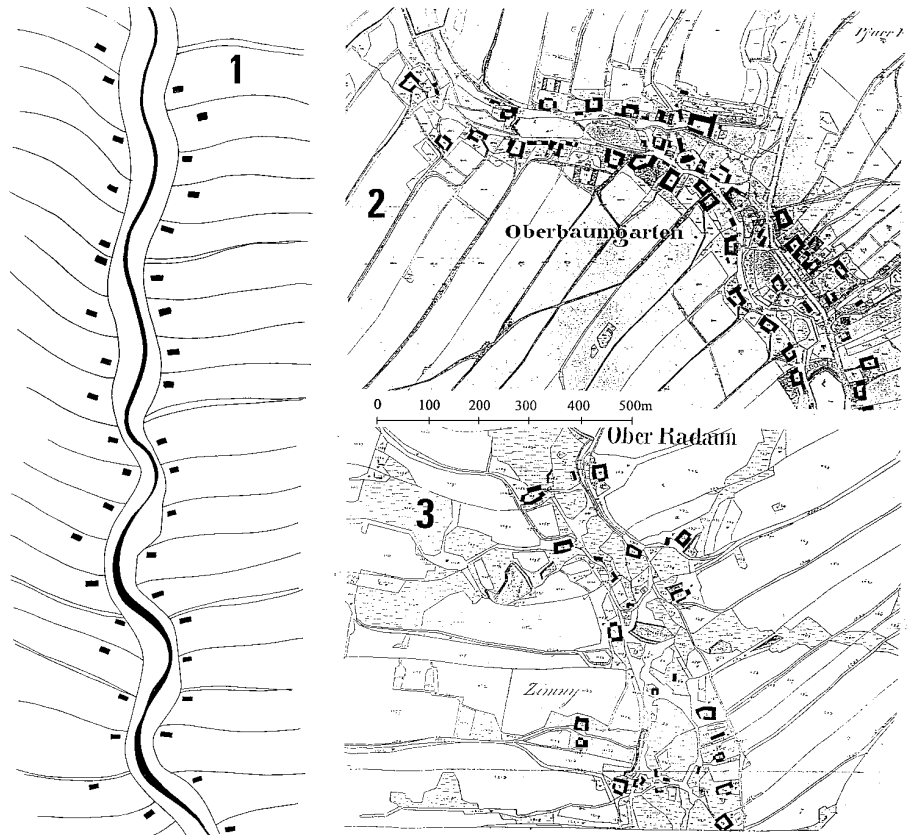
Obr. 7: Hromadná vesnice návěsí. 1 - ideální model; 2 - Chanowitz (okr. Klatovy, 1837). Na rozdíl od předchozí varianty je v centru zástavby vytvořen nepravidelný návěsí prostor, druhotně zastavěný.

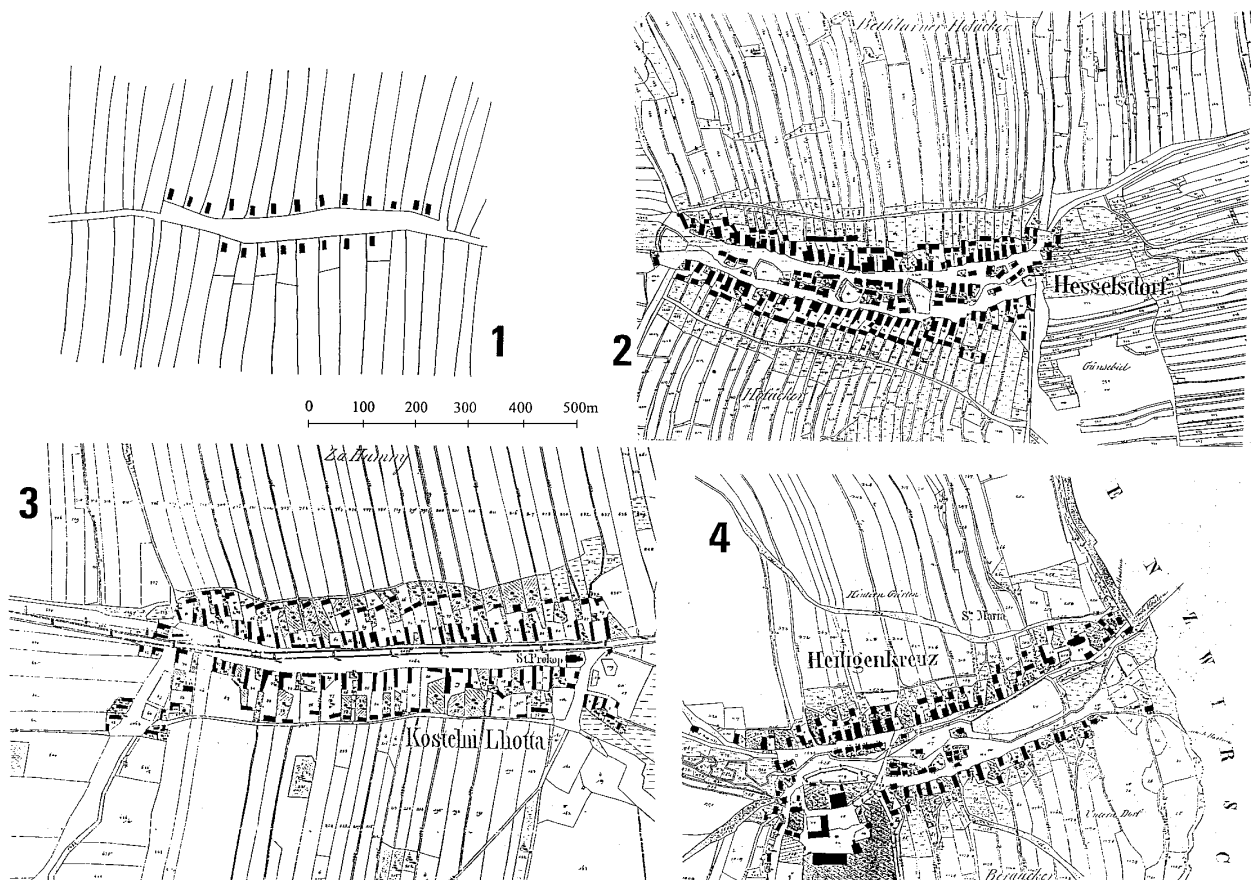
Obr. 8: Rostlá vesnice komunikační. 1 - ideální model; 2 - Voltuš (okr. Příbram, 1830). Zástavba je v tomto případě formována komunikací.

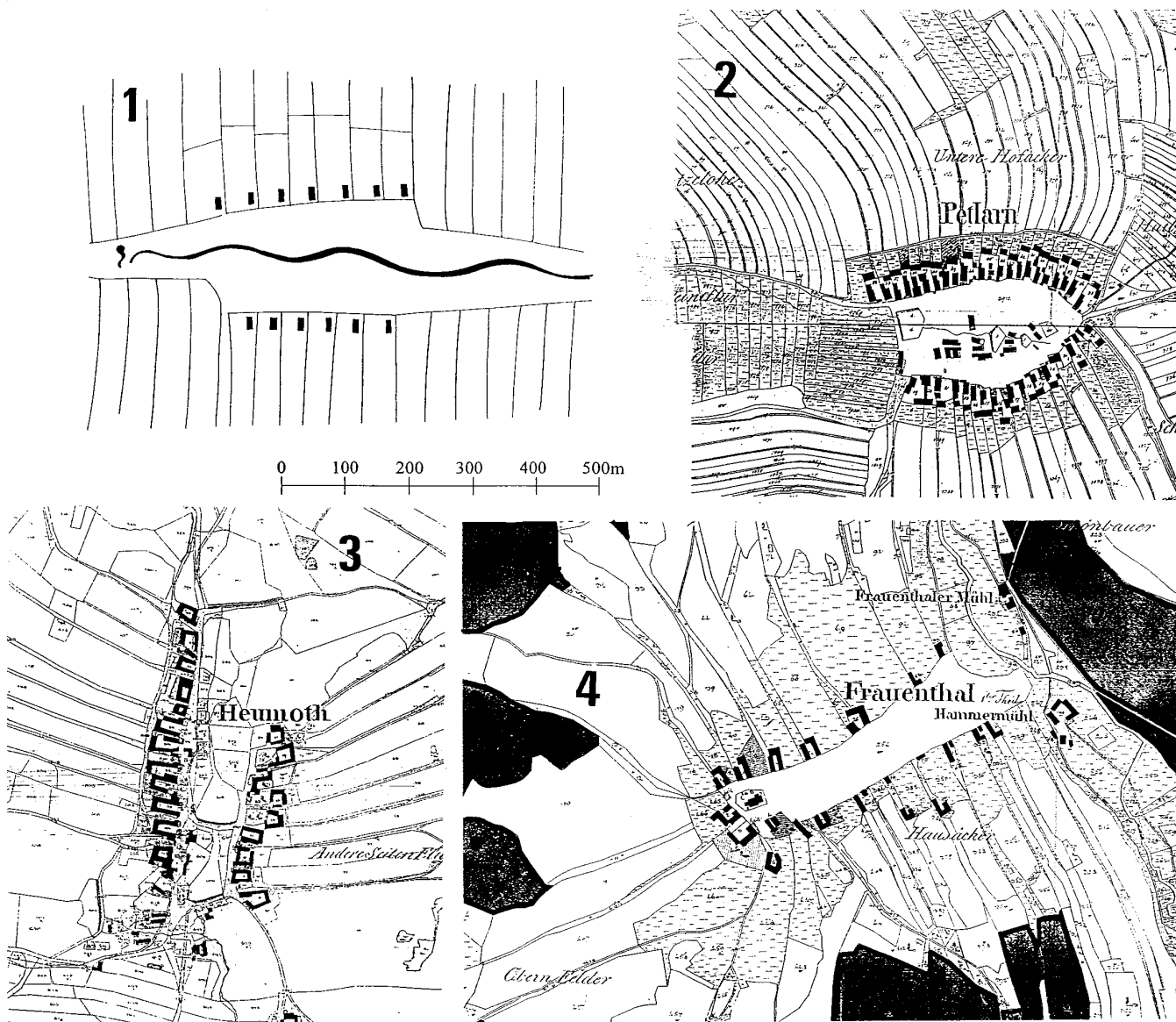
Obr. 9: Víska. 1 - ideální model; 2 - Hodkov (okr. Příbram, 1839). Plužina je většinou úseková, výjimečně dělená úsekově. Poznání skutečného stáří půdorysné struktury je téměř nemožné, struktura se mohla výrazně měnit v čase (včetně pohybu celého sídla).

Obr. 10: Lánová rozvolněná vesnice lineární. 1 - ideální model; 2 - Horní Pěna (okr. Jindřichův Hradec, 1828, výřez); 3 - Horní Radouň (okr. Jindřichův Hradec, 1829, výřez). Vesnice se vyskytují jak v rovinatém, tak v horském terénu, před vysazením vsi většinou neosídleném. Plužina je lánová (záhumenicová) a vyplňuje celou obdělávanou plochu katastru. Púdorysné uspořádání vsi je závislé na plužině, podélnou osu vsi tvoří většinou potok. Stáří púdorysné struktury vsi i plužiny se s velkou pravděpodobností shoduje s datem vysazení vsi, vesnice se však mohla v průběhu času aditivně rozšiřovat v podélném směru.

Obr. 11: Lánová soustředěná vesnice lineární. 1 - ideální model - krátká lánová vesnice; 2 - Hošťka (okr. Tachov, 1838); 3 - Kostelní Lhota (okr. Nymburk, 1842); 4 - Újezd svatého Kříže (okr. Domažlice, 1838). Vesnice tohoto typu se objevují především ve zvlněném terénu v jihozápadním a jihovýchodním pohraničí (Tachovsko, Jindřichohradecko, Pošumaví, Krumlovsko), ale také v druhotně dosídlovaných lesnatých oblastech ve vnitrozemí (bory ve středním Polabí, Rokycansko a Podbrdsko). Plužina je záhumenicová dělková, kromě základních lánů se často vyskytují ještě doplňkové tratě (které nemusí být stejně staré, jako základní lánová či dělková plužina). Púdorys sídla je přibližně rovnocenným způsobem formován uspořádáním plužiny, lokálním záměrem (vytyčení púdorysu) a terénními podmínkami. Stáří púdorysné struktury vsi i plužiny se s velkou pravděpodobností shoduje s datem vysazením vsi.

Obr. 12: Lánová soustředěná vesnice lineární - ortogonální, s formovaným návěsným prostorem. 1 - ideální model; 2 - Zbrázky (okr. Tachov, 1838); 3 - Sedlo (okr. Jindřichův Hradec, 1828); 4 - Frantoly (okr. Prachatice, 1826). Vesnice tohoto typu jsou formální obdobou předchozího typu - krátkých lánových vesnic.

třec, okr. Blansko a další; „žijící“ ves Libkovice, okr. Most a další) i k datovaným lokačním akcím je ale možné s jistou dávkou pravděpodobnosti odvodit i stáří dalších, obdobně formovaných kolonizačních vesnic. Zejména výzkum Libkovic, okr. Most,¹⁷⁾ přinesl doklad relativně značné stability půdorysné struktury vesnice od vrcholné středověkého období do jejího zániku v 90. letech 20. století. Zatím nedocenené možnosti skýtá také konfrontace vesnických lokací se soudobými městy a městečky¹⁸⁾ a zejména studium velkých jednorázových kolonizačních aktivit (zvláště na zeměpanském či klášterním majetku¹⁹⁾).

17) Nováček - Vařeka, cit. v pozn. č. 3, s. 431 a další. Zde byla na příkladu odkrytých usedlostí čp. 3, 13 a 43 prokázána navíc i stabilita jednotlivých domů, a to již od 14. století. Podobné závěry přinesl průzkum domu čp. 22 ve Zbečně, kde byla pod podlahou světnice raně novověkého domu lokalizována pec dymné jizby ze středověkého období, dokládající neměnnost základní dispozice domu po celou dobu jeho existence (Gabriel F., 1994: Středověká pec ve Zbečně čp. 22, in: Průzkumy památek I/1994, Praha, s. 21 - 22).

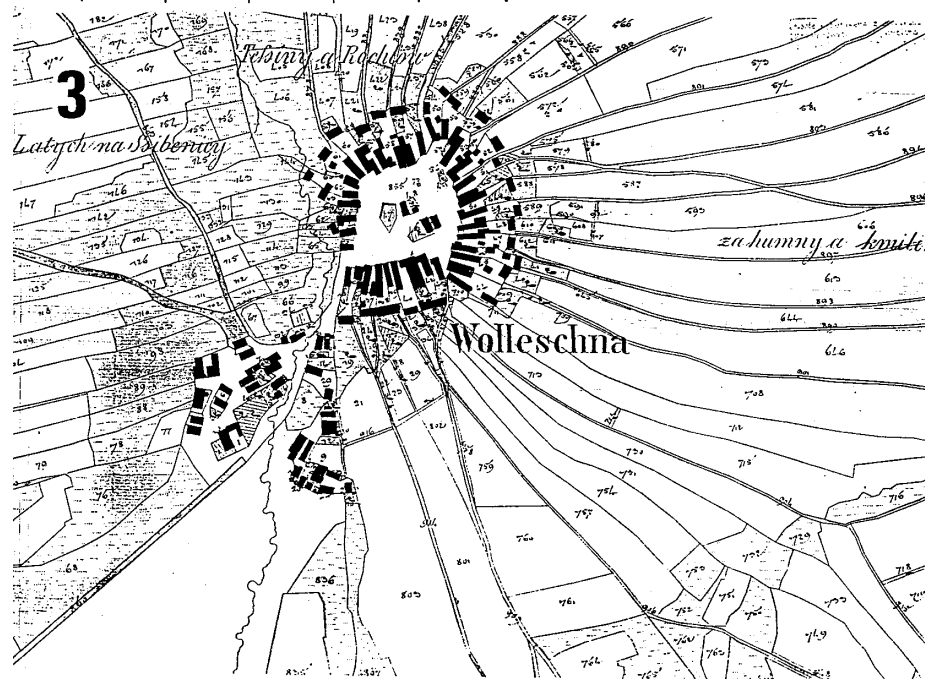
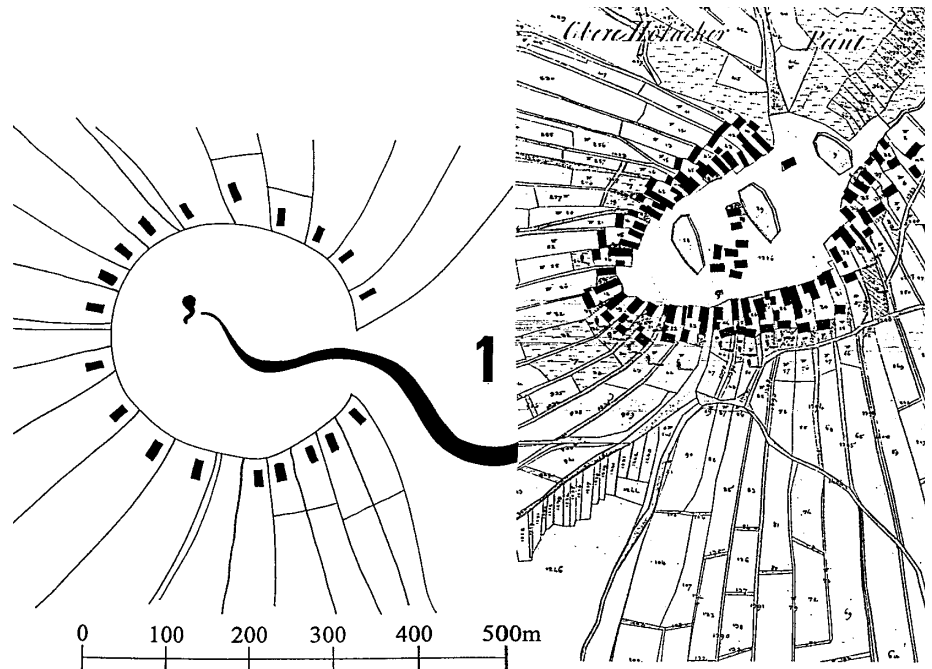
18) K tomu např. Razím, cit. v pozn. č. 13.

19) Ke studiu se nabízí zejména např. vesnice Chotěšovského, Kladrubského, Tepelského, Vyšebrodského, Zbraslavského, Želivského a dalších klášterů i vesnice manských obvodů některých královských hradů (např. Tachova, Křivokláta a dalších).

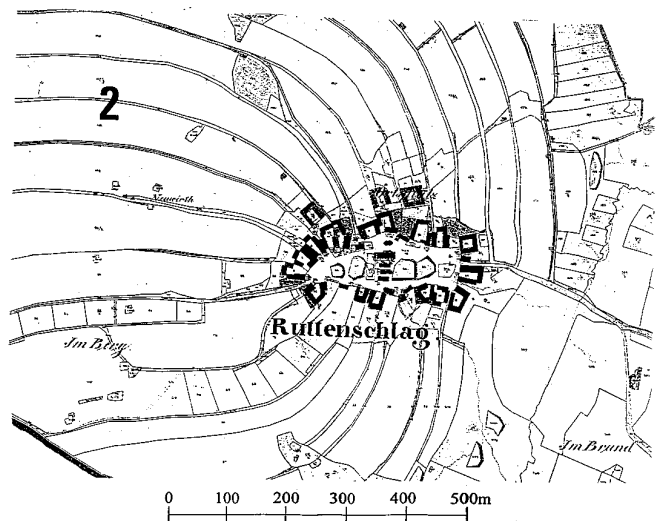
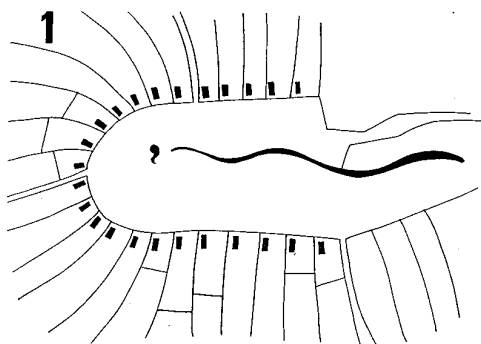
Otevřená zůstává otázka stability půdorysné struktury osídlení. Podoba půdorysného uspořádání jednotlivých sídel se v průběhu času - zejména ale v posledních třech staletích - kontinuálně měnila (dělením a slučováním parcel, posouváním jejich hranic, vznikem nových usedlostí atd.). Zejména v mladším období mohlo dojít ke změnám i jednorázovým, vyvolaným např. vnějším organizačním zásahem (raabizací, úpravou zástavby v předpolí feudálního sídla a pod.). Výjimkou patrně nebylo ani přenesení sídla na nové místo.²⁰⁾ Přesto je však zřejmé, že základní rozvržení komunikací, pluziny, a tím i půdorysu sídel, vzniklé procesem kultivace půdy, neumožňovalo (zejména v případě velkých lokačních sídel s geometricky pevnou strukturou) v průběhu času výraznější prostorové změny.²¹⁾ Také celková terénní

20) Z období druhé poloviny 18. století jsou známé příklady přenesení vesnic Trávčice a Kopisty (Litoměřice) při stavbě Tereziánské pevnosti a vesnice Ples (Hradec Králové) při stavbě Josefovské pevnosti. Je pravděpodobné, že k pohybu celých sídel docházelo i ve starším období.

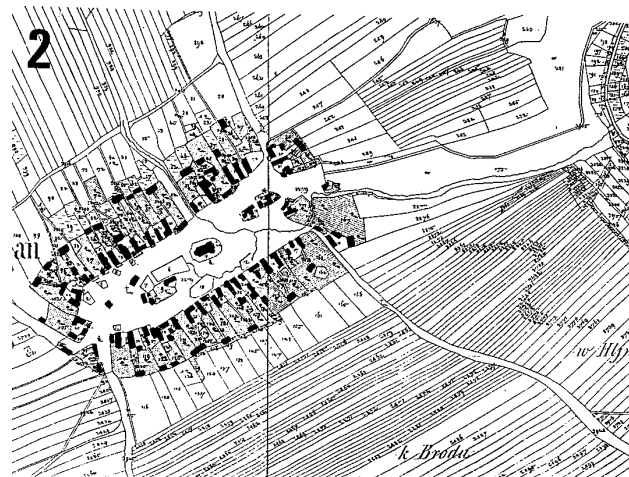
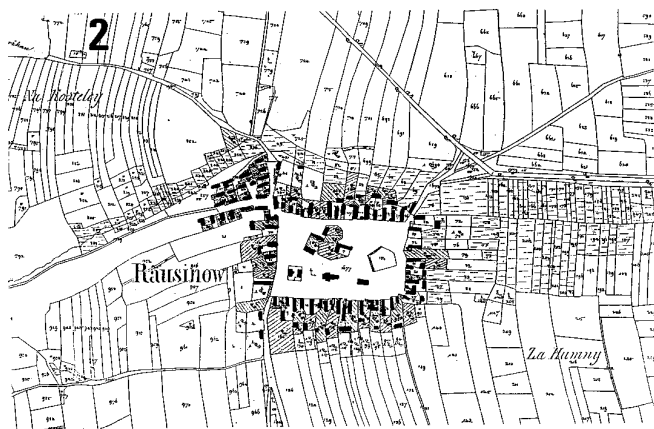
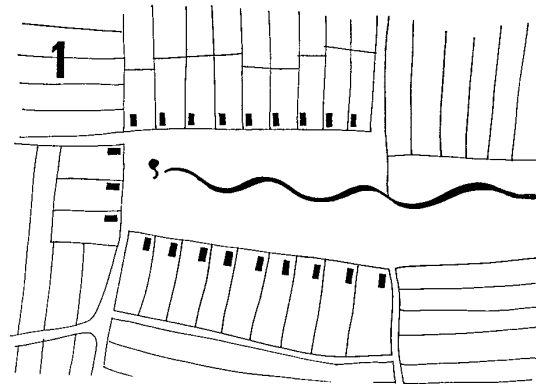
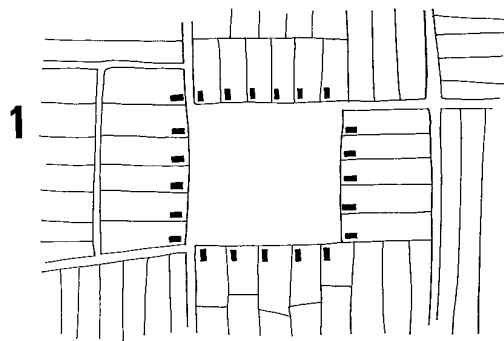
21) Některé výzkumy v Německu potvrdily relativní stabilitu rozvrhu pluziny i půdorysu vesnic, a to již od 9. století (k tomu Štěpánek, cit. v pozn. č. 3, 1967, s. 736). Výzkum v Libkovicích MO prokázal stabilitu parcelních čar po celou dobu existence lokačního sídla (k tomu Nováček, cit. v pozn. č. 3).

Obr. 13: Lánová soustředěná vesnice radiální. 1 - ideální model; 2 - zaniklá vesnice Bažantov (okr. Tachov, 1838); 3 - Olešná (okr. Beroun, 1839). Vesnice tohoto typu se objevují především ve zvlněném i rovinatém terénu v jihozápadním a jihovýchodním pohraničí (Tachovsko, Jindřichohradecko, Krumlovsko, Tepelsko) a v lesnatých oblastech ve vnitrozemí (Rokycansko, Podbrdsko, Vysočina). Plužina je záhumnicová délková, radiálně či vějířovitě uspořádaná, kromě základních lánů se někdy vyskytují ještě doplňkové tratě (které nemusí být stejně staré, jako lánová plužina). Půdorys sídla je přibližně rovnocenným způsobem formován uspořádáním plužiny, lokálním záměrem (vytyčení návsi) a terénními podmínkami. Stáří půdorysné struktury vsí i plužiny se s velkou pravděpodobností shoduje s datem vysazením vsí.

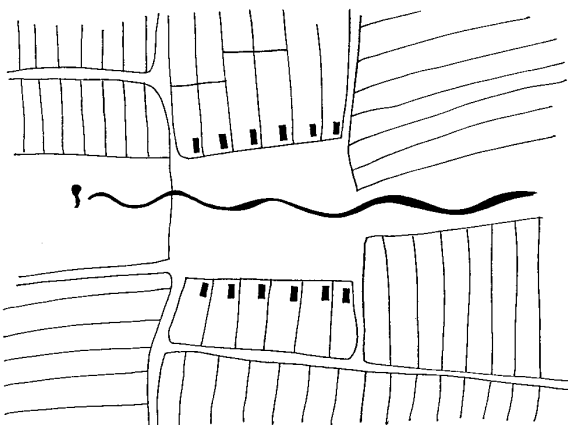

Obr. 14: Lánová soustředěná vesnice smíšená. 1 - ideální model; 2 - Hrutkov (okr. Jindřichův Hradec, 1828). Vesnice sdružují formální prvky, charakteristické pro předchozí dva typy.

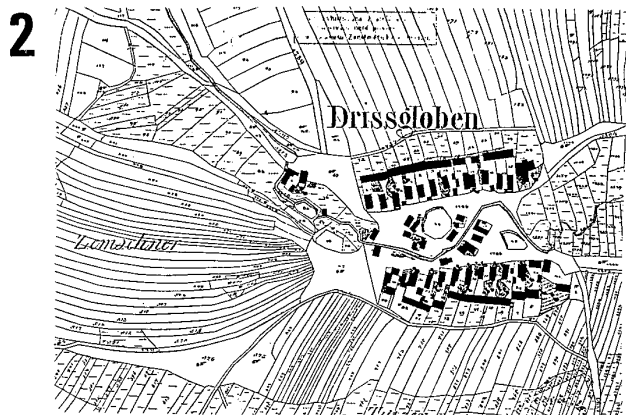

0 100 200 300 400 500m

0 100 200 300 400 500m

1

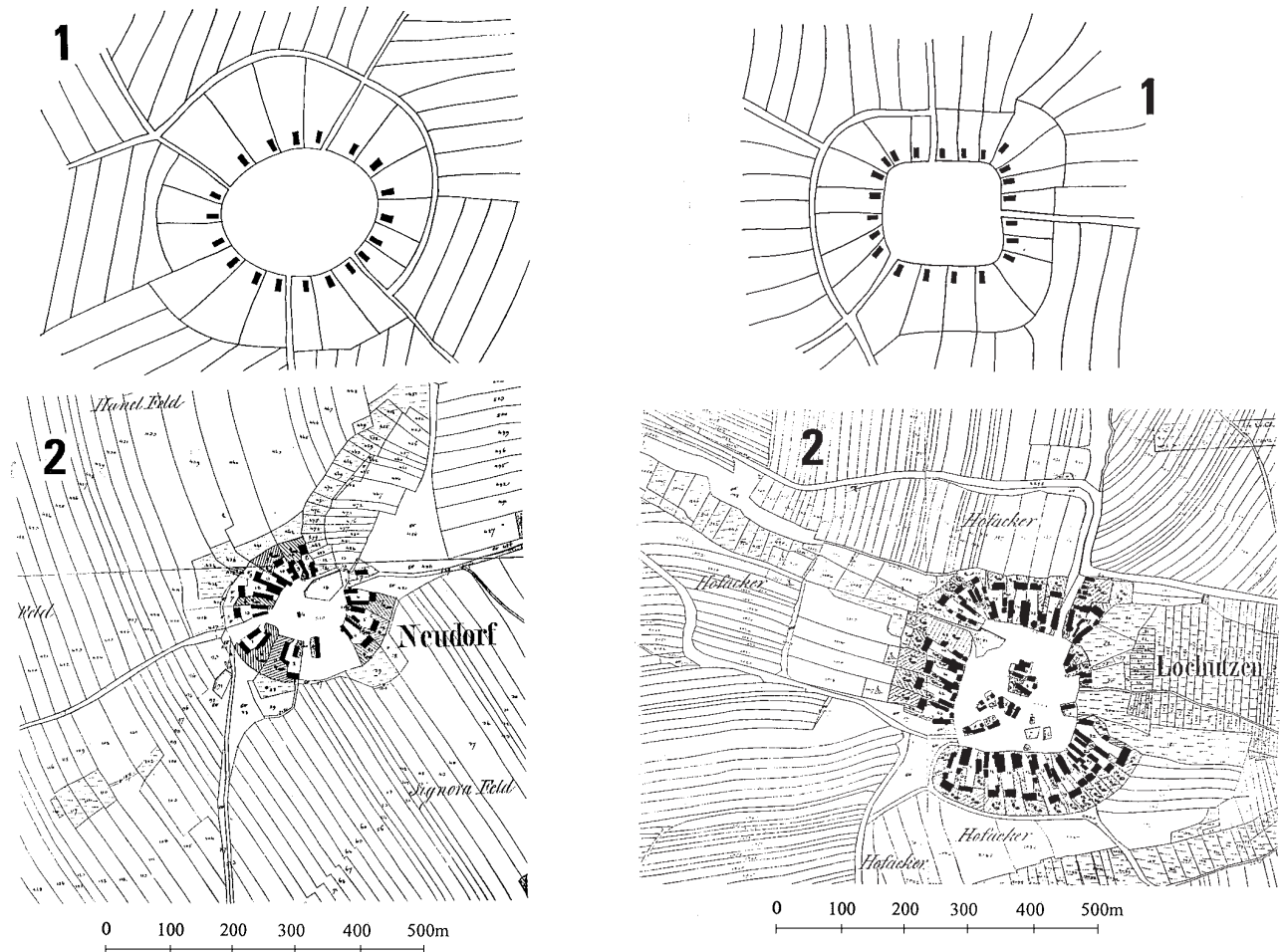

0 100 200 300 400 500m

◀ Obr. 15: Návesní vesnice ortogonální s uzavřenou návesí. 1 - ideální model; 2 - Rousínov (okr. Rakovník, 1841). Vesnice mohou mít náves, blízkí se čtverci či protáhlému obdélníku. Plužina je většinou traťová, případně dělená úsekovou, některé pásy polí mohou navazovat přímo na záhumenky usedlostí. Vesnice se svou půdorysnou formou nejvíce blíží lokačním městům a představují jeden z vrcholů středověkého vesnického urbanismu v Čechách. Jejich vznik patrně mohl být spojen s emfiteutickou reorganizací staršího osídlení. V některých oblastech zejména na severozápadě a jihozápadě země (Rakovnicko, Kralovicko, Lounsko, západní Plzeňsko) dnes ve struktuře vesnic převažují. Stáří půdorysné struktury vsí i plužiny se s pravděpodobností shoduje s datem vysazení vsí.

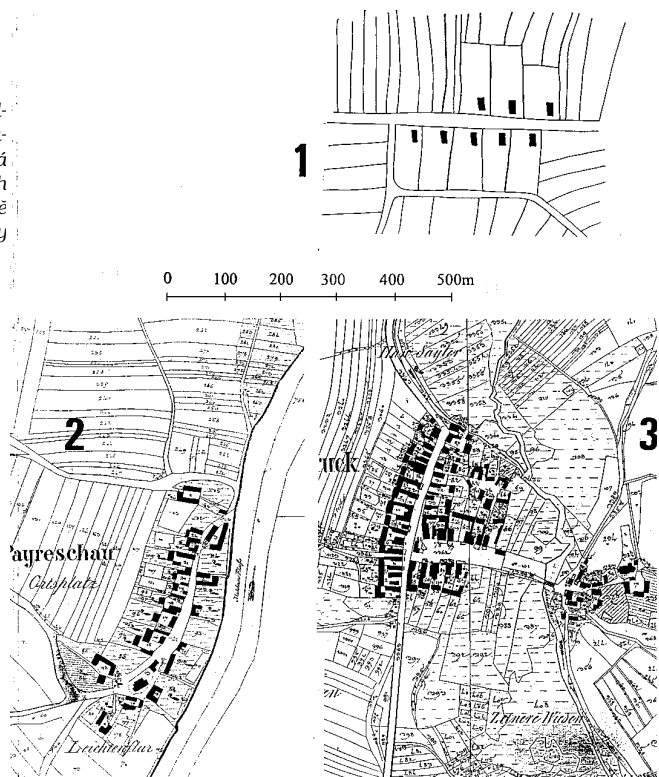
▲ Obr. 16: Návesní vesnice ortogonální s polouzavřenou návesí. 1 - ideální model; 2 - Břežany (okr. Rakovník, 1841). Obdobou předchozího typu, většinou částečně ovlivněná terénní konfigurací (náves je zpravidla otevřená na dolním zamokřeném konci).

◀ Obr. 17: Návesní vesnice s dvoustrannou návesí. 1 - ideální model; 2 - Trískolupy (okr. Tachov, 1838). Vesnice jsou obdobou předchozího typu, formálně se ale často blíží také soustředěným lánovým vesnicím. Mají ale zpravidla traťovou plužinu, někdy však mohou pásy polí přímo navazovat na záhumenky usedlostí. Jejich vznik je patrně (na rozdíl od uvedených typů soustředěných lánových vesnic) spojen s reorganizací staršího osídlení.

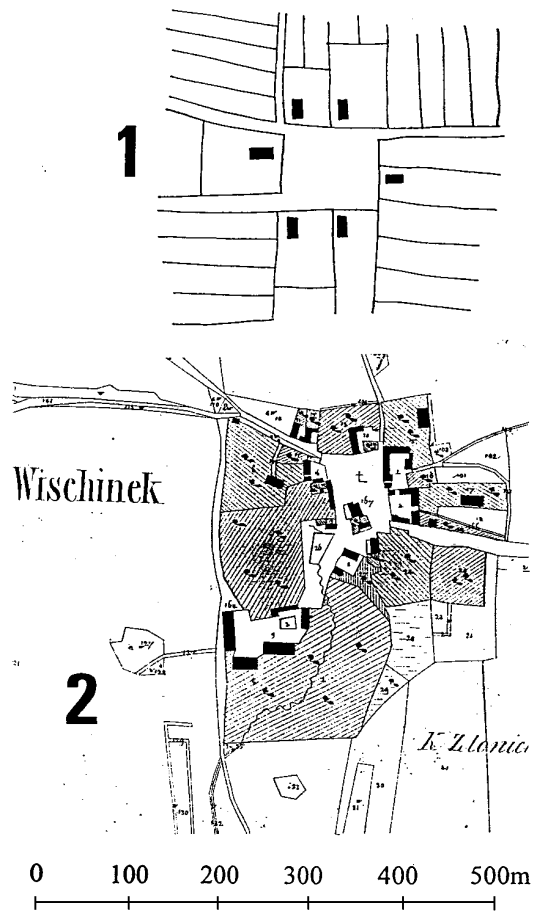

▲ Obr. 18: Návesní vesnice radiální. 1 - ideální model; 2 - Nová Ves u Dobřan (okr. Plzeň - jih, 1838). Vesnice mají oválnou či polygonální (vzácněji trojúhelníkovou) návěs, plůžina je ale na rozdíl od radiálních lánových vsí traťová. Intravilán vesnice bývá často vymezen pevným obvodem). Vesnice se vyskytují porůznu na celém území Čech. Stáří půdorysné struktury vsí i plůžiny se s pravděpodobností shoduje s datem vysazení vsi.

▲► Obr. 19: Návesní vesnice smíšená. 1 - ideální model; 2 - Lochousice (okr. Plzeň - sever, 1838). Vesnice sdružují rysy návěsních vesnic ortogonálních a radiálních (návěs má vesměs obdélníkový tvar se zaoblenými rohy). Plůžina bývá traťová, vzácně mohou některé pásy navazovat na záhumenky jednotlivých usedlostí. Vesnice tohoto typu se objevují převážně v západních Čechách, nápadně velký výskyt je na západním a severním Plzeňsku. Stáří půdorysné struktury vsí i plůžiny se s pravděpodobností shoduje s datem vysazení vsi.

► Obr. 20: Komunikační vesnice lineární. 1 - ideální model; 2 - Boršov nad Vltavou (okr. České Budějovice, 1829); 3 - Brod nad Tichou (okr. Tachov, 1838; výsledný stav městečka je zajímavým srústem dvou vývojově odlišných etap - středověké ulice východozápadního směru a kolmo přisazené mladší ulicovitě zástavby severojižního směru). Pro sídelní strukturu komunikačních lineárních vesnic je určující buď komunikace, nebo (vzácněji) jiný lineární morfologický prvek (hrana svahu, potok, řeka). Půdorys vsí může mít v závislosti na konkrétních podmínkách různou podobu. Plůžina bývá traťová, nebo dělená úsekově. Vesnice tohoto typu se vyskytují na celém území Čech poměrně vzácně, jen v některých oblastech mají výraznější podíl. Stáří základní struktury půdorysu vesnice časově s jistotou pravděpodobností odpovídá době vysazení vsí, zejména v podélném směru ale mohlo v průběhu času docházet k aditivnímu nárůstu zástavby.

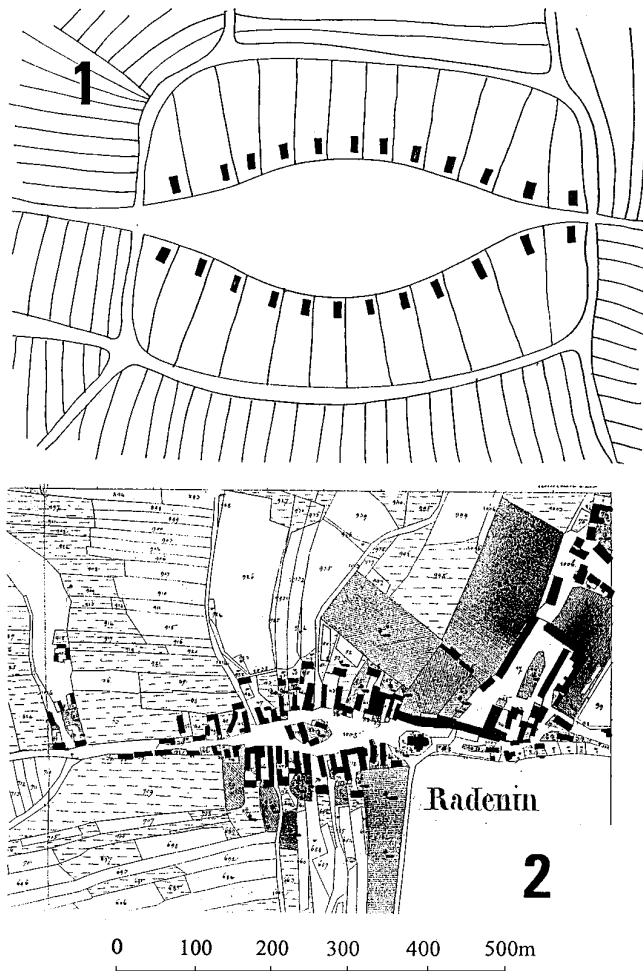
Obr. 21: Návesní vesnice malá. 1 - ideální model; 2 - Vyšinek (okr. Kladno, 1841). Vesnice tohoto typu se výrazně odlišují od monumentálních návěsních lokací zejména svým malým rozsahem. Plužina bývá traťová, dělená úsekovou i úsekovou. Rozpoznání skutečného stáří struktury je problematické.

situace, mnohdy přímo podmiňující uspořádání půdorysu sídel a plužiny (zejména v horském a vertikálně členitém terénu), vylučovala podstatnější zásahy do struktury sídel.²²⁾ Tím samozřejmě nelze při pokusu o relativní či absolutní dataci půdorysné struktury vesnických sídel vyloučit možnost řady omylů, které by ale mohly být v kombinaci s jinými metodami výzkumu (zejména archeologickými) alespoň částečně eliminovány.²³⁾

Dostatečně zmapována není zatím ani otázka etnicity osídlení. Přestože v mnoha případech známe národnost osadníků, neumíme přesněji odhadnout, do jaké míry se při-

22) Vytyčení zcela nové prostorové struktury, nezávislé na předchozí, by musel předcházet kompletní zánik hmotné podstaty zástavby vesnice (již ve vrcholné a pozdně středověké období alespoň v některých oblastech částečně zděné) a dlouhodobě zpustnutí plužiny, případně spojené s jejím opětovným zalesněním.

23) Před zjednodušujícími závěry varují zejména novodobé poznatky o raně feudálním osídlení Čech. Zejména nepravidelné struktury vesnic s románskými kostely, starší literaturou (např. Mencl, cit v pozn. č. 1, s. 592 - 593) považované za předlokační, jsou ve skutečnosti mnohem mladší. Skutečná podoba uspořádání předlokačních sídel se mohla od dnešního stavu i od současných představ diametrálně lišit. Podobné závěry platí i pro návěsní a silniční vesnice, dříve často považované za sídla z doby před rokem 1200. K tomu např. Štěpánek, cit. v pozn. č. 3, 1968, s. 265; Smetánka Z., 1988: Život středověké vesnice, zaniklá Svidna, Praha, s. 34, 82; Škabrada, cit v pozn. č. 1, s. 55 - 57 a další. Změny půdorysného uspořádání, včetně recentních zásahů, jsou známé i z některých měst a městeček (např. Chrudim, Miličín, okr. Benešov a Černošín, okr. Tachov). Pravděpodobně se ale týkaly jen regulace (posunu) uličních čar, takže výrazněji do městského organizmu - zejména do parcelace - nezasáhly.

Obr. 22: Komunikační vesnice návěsní. 1 - ideální model; 2 - Radenín (okr. Tábor, 1830). Vesnice tohoto typu jsou obdobou komunikačních vesnic lineárních s tím rozdílem, že střední část bývá rozšířena na návěsní prostranství většinou vretenovitého, případně trojúhelníkového či (vzácně) i jiného tvaru.

chod nových kolonistů promítl do podoby sídel a krajiny (zejména tam, kde již v minulosti existovalo starší osídlení). K dalšímu studiu se nabízí také otázka vztahu místních jmen a uspořádání sídel. Nápadná vzájemná podobnost sídel se jmény Žďar (resp. -schlag) byla již literaturou zachycena.²⁴⁾ Zatím téměř bez povšimnutí ale zůstala skupina velkých, většinou návěsních lánových Lhot,²⁵⁾ vesnic s koncovkou -reuth či -ried, -grün a dalších.²⁶⁾

Pole téměř neorané představuje dosud i problematika vytyčování půdorysů vesnických sídel.²⁷⁾ Zejména vysazení velkých, geometricky přesných návěsních sídel²⁸⁾ bylo nepochybně organizačně velmi náročnou akcí, předpokládající účast zdatného lokátora. Kromě organizačních schopností musel mít také dobré znalosti terénu i základů geometrie. V této souvislosti se nabízí otázka, zda mohly být při vytyčování půdorysů používány nějaké obecnější míry a mo-

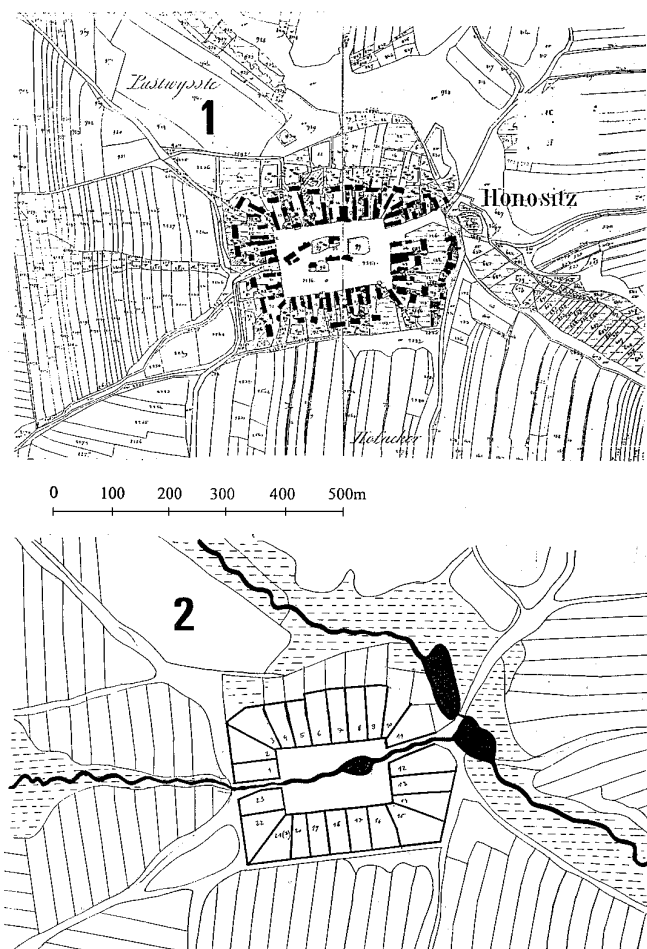
24) Škabrada, cit v pozn. č. 1, s. 62.

25) Lhota pod Libčany, okr. Hradec Králové; Kostelní Lhota, Písková Lhota, Přední Lhota, Vrbová Lhota, okr. Nymburk; Dlouhá Lhota okr. Příbram; Lhota pod Radčem, okr. Rokycany; Lhota - Neustift, okr. Jindřichův Hradec; Lhota, okr. Tachov a další.

26) K tomu např. Šimák J. V., 1938: Pronikání Němců do Čech kolonizací ve 13. a 14. století, Praha, s. 37.

27) K tomu např. Belcredi L., 1999: Urbanizace území zaniklé středověké osady Bystřec, in: Archaeologia historica 24/99, Brno, s. 69 - 79.

28) Délka největších českých návěsí přesahuje 500 m, při šířce až 150 m.

Obr. 23: Pokus o rekonstrukci ideálního vytyčovacího schématu středověké lokační vsi Honezovice (okr. Plzeň - jih, 1838). Všechny použité mapy stabilního katastru jsou z materiálu ústředního archivu zeměměřictví a katastru.

duly. Zejména některé nejpravdělnější lokační vesnice (např. Honezovice, okr. Plzeň - jih, Rousínov, okr. Rakovník či Lhota pod Libčany, okr. Hradec Králové) vykazují pravidelné opakování určitých modulových rozměrů. Použitá modulace se ale v případě jednotlivých sídel liší, a to i v rámci jednoho mikroregionu. Tato skutečnost proto varuje před unáhlenými a zjednodušujícími závěry.

Obecná literatura k problematice

- Belcredi L., 1999: Urbanizace území zaniklé středověké osady Bystřec, in: *Archaeologia historica* 24/99, s. 69 - 79, Brno.
- Bohác Z., 1966: Kolonizace severovýchodních okrajů brdského hvozdu, *Vědecké práce Čs. zemědělského muzea V.*, s. 77 - 94, Praha.
- Bohác Z., 1978: Dějiny osídlení středního Povltaví v době předhusitské, *Prameny a studie* 19, Praha.
- Černý E., 1979: Zaniklé středověké osady a jejich pluzžiny - Metodika historickogeografického výzkumu v oblasti Dražanské vrchoviny, s. 56 - 59, 88 - 93 a další, Praha.
- Frolec V. - Vařeka J., 1983: Lidová architektura - encyklopedie, s. 67, 68, 101, 113, 114, 115, 131, 132, 143, 146, 163, 164, 188, 189, 196, 197, 237, 238, 240, 241, 259 a další, Praha - Bratislava.
- Frolec V., 1974: Lidová architektura na Moravě a ve Slezsku, s. 145 - 149, Brno.
- Frolec V., 1992: Dva světy: ke genezi středověké návsi, in: *Archaeologia historica* 17/1992, s. 305 - 326, Brno.
- Gabriel F., 1994: Středověká pec ve Zbečném čp. 22, in: *Průzkumy památek I/1994*, Praha.

- Kolektiv autorů, 1998: Lidová architektura a urbanismus vidieckých sídel na Slovensku, Bratislava.
- Křivka J., 1978: Nové osady vzniklé na území Čech v letech 1654 - 1854, Praha.
- Kuča K., 1991: Urbanistická kompozice středověkých měst a městeček v jižních Čechách, in: *Archaeologia historica* 17/1992, s. 115 - 130, Brno.
- Kuča K., 1996: Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku I, Praha.
- Kuča K., 1997: Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku II, Praha.
- Kuča K., 1998: Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku III, Praha.
- Láznička Z., 1956: Typy venkovského osídlení v Československu, *Práce brněnské základny ČSAV* 3, XXVIII, s. 95 - 134, Brno.
- Máčel O. - Vajdiš J., 1958: Slovácko - architektonický vývoj vesnice, str. 70 - 102, Praha.
- Máčel O., 1955: Základní problematika urbanistické struktury vesnice v Čechách a na Moravě I a II, Brno.
- Mencl V., 1980: Lidová architektura v Československu, s. 587 - 611, Praha.
- Nekuda V., 1975: Pfaffenschlag - zaniklá středověká ves u Slavonic, Brno.
- Nekuda V., 1985: Mstěnice - zaniklá středověká ves 1 (hrádek - tvrz - dvůr - předsunutá opevnění), Brno.
- Nekuda R. - Nekuda V., 1997: Mstěnice - zaniklá středověká ves 2 (dům a dvůr ve středověké vesnici), Brno.
- Nováček K. - Vařeka P., 1997: Archeologický výzkum žijících vesnic středověkého původu v Čechách, in: *Archeologie ve středních Čechách* I, s. 429 - 444, Praha.
- Nováček K., 1997: Příklad interpretace historického vývoje mikroreliefu: Bděněves u Plzně, in: *Archeologické rozhledy* XLIX, Praha 1997, s. 495 - 503, Praha.
- Profous A., 1949: Místní jména v Čechách - jejich vznik, původní význam a změny, díl II Ch - L, Praha.
- Profous A., 1951: Místní jména v Čechách - jejich vznik, původní význam a změny, díl III M - Ř, Praha.
- Razím V., 1993: K počátkům města Rakovníka (K problematice středověkého vesnického urbanismu ve středních Čechách), in: *Památky středních Čech* 7/3/1993, s. 9 - 23, Praha.
- Roubík F., 1931: Plánky obcí v Čechách s vyznačením židovských obydlí z r. 1727, in: *Časopis Společnosti přátel starožitností československých* v Praze XXXIX/1931, s. 49 - 68, Praha.
- Ruttický M., 1999: Výskum středověkých dedinských sídlisk na Slovensku (Stav a perspektivy), in: *Archaeologia historica* 24/99, s. 7 - 40, Brno.
- Sedláček A., 1909: Místopisný slovník království českého, Praha.
- Smetánka Z., 1988: Život středověké vesnice, zaniklá Svidna, Praha.
- Šimák J. V., 1938: Pronikání Němců do Čech kolonisační ve 13. a 14. století, Praha.
- Škabrada J. - Vajdiš J., 1984: Lidová architektura Středočeského kraje, Praha.
- Škabrada J., 1996: Lidová architektura, skripta ČVUT, Praha.
- Škabrada J., 1999: Lidové stavby - Architektura českého venkova, s. 55 - 76 a další, Praha.
- Štěpánek M., 1967: Plužina jako pramen dějin osídlení, *Príspevky k dějinám osídlení* 1, *Československý časopis historický* XV/5, s. 725 - 746, Praha.
- Štěpánek M., 1968: Plužina jako pramen dějin osídlení, *Príspevky k dějinám osídlení* 2, *Československý časopis historický* XVI/2, s. 247 - 274, Praha.
- Vařeka J. - Jiřikovská V., 1979: Středočeská návěs, Třebíz.
- Voděra S. - Škabrada J., 1986: Jihočeská lidová architektura, s. 11 - 37, České Budějovice.
- Žemlička J., 1974: Osídlení Zbraslavka od 10. do počátku 15. století, in: *Památky archeologické* LXV/2/1974, s. 419 - 465, Praha.
- Žemlička J., 1980: Vývoj osídlení dolního Poohří do 14. století, Praha.

NÁVRH TYPOLOGIE VESNICKÝCH SÍDEL

1 Vesnice vrcholně středověkého a pozdně středověkého založení

1.1 rostlé formy (přírodní / nepravidelné formy)

1.1.1 hromadné vesnice (shlukové vesnice)

- 1.1.1.1 soustředěné
- 1.1.1.2 rozvolněné
- 1.1.1.3 návesní

1.1.2 komunikační vesnice (uliční / silniční / řádkové / potoční vesnice)

1.1.3 vísky

1.2 pravidelné formy (geometrické / normové formy)

1.2.1 lánové vesnice - vesnice s lánovou / délkovou plužinou

- 1.2.1.1 rozvolněné (řadové / údolní lánové / silniční lánové / potoční lánové vesnice)
- 1.2.1.2 soustředěné
 - 1.2.1.2.1 lineární / ortogonální (krátké lánové vesnice / lánové návesní vesnice)
 - 1.2.1.2.2 radiální (lánové návesní vesnice / lesní návesní vesnice atd.)
 - 1.2.1.2.3 smíšené

1.2.2 návesní vesnice (návesovky)

- 1.2.2.1 ortogonální - se čtvercovou / obdélníkovou návší
 - 1.2.2.1.1 s uzavřenou návší
 - 1.2.2.1.2 s polouzavřenou návší
 - 1.2.2.1.3 s dvoustrannou návší
- 1.2.2.2 radiální a polygonální
- 1.2.2.3 smíšené
- 1.2.2.4 malé návesní vesnice

1.2.3 komunikační vesnice (uliční / silniční / řádkové / potoční vesnice, ulicovky atd.)

- 1.2.3.1 lineární
- 1.2.3.2 návesní
 - 1.2.3.2.1 s návší vřetenovitého tvaru
 - 1.2.3.2.2 s návší trojúhelníkového a jiného tvaru

1.3 Smíšené a ostatní formy

2 Vesnice novověkého založení

2.1 rostlé formy (přírodní / nepravidelné formy)

2.1.1 hromadné vesnice

- 2.1.1.1 soustředěné
- 2.1.1.2 rozvolněné
- 2.1.1.3 řetězové

2.1.2 rozptýlené vesnice (dvorcové vesnice)

2.1.3 komunikační vesnice (uliční / silniční / řádkové / potoční vesnice)

2.1.4 vísky

2.2 pravidelné formy (geometrické / normové formy)

2.2.1 návesní vesnice

- 2.2.1.1 ortogonální
- 2.2.1.2 radiální

2.2.2 komunikační vesnice (uliční / silniční / řádkové / řadové vesnice)

2.2.3 vesnice vzniklé druhotnou parcelací dvora

2.2.4 ostatní geometrické formy vesnic

Pozn.: V závorkách jsou uvedeny obvyklé starší typologické kategorie

EINIGE BEMERKUNGEN ZUM STUDIUM DER GRUNDRISS-STRUKTUR DER LÄNDLICHEN SITZE AUF DEM GEBIET BÖHMENS

Der Gegenstand des Beitrags ist die Bewertung der bisherigen Entwicklung des Studiums der Grundriss-Gestalt der Dörfer in Böhmen. Die moderne Literatur bewertet die Problematik vor allem von der Ansicht der Archäologie und Historie, resp. historischen Geographie aus. Es fehlt eine geschlossene städtebauliche Ansicht. Das größte Problem ist die Abwesenheit der passenden und allgemein geltenden Typologie und Terminologie. Die bestehende Fachsprache und Typologie der Dörfer ist formal aufgebaut, überdies wird sie nicht einheitlich verwendet. Deswegen ist es erforderlich, für das Gebiet Böhmens eine neue Typologie zu schaffen, die eine übersichtliche Klassifikation der Sitze ermöglichen würde. Dazu ist es nötig zuerst eine breite interdisziplinäre Diskussion zu entfalten.

Eine weitere, in dem Beitrag erörterte Frage, ist die Möglichkeit der Datierung der bestehenden Grundriss-Strukturen der Dorfsitze – auf Grund der historischen Informationen, der Untersuchung der eingegangenen Dörfer oder Analogien. Es werden auch weitere zusammenhängende unbeantwortete Fragen erwähnt – Möglichkeiten und Limite der Erkenntnis der idealen Lokation-Schemata, die Ethnizität der Besiedlung in Beziehung auf Formen der ländlichen Besiedlung, die Art der Trassierung der Grundrisse der Dörfer mit Anwendung der allgemeinen Moduln usw.

ABBILDUNGEN

Abb. 1: Typologie der Flur nach O. Máčel (1955). 1 – Abschnitte; 2 – geteilte Abschnitte; 3 – kommassierte Abschnitte; 4 – Streifenflur; 5 – Längsflur; 6, 7 – Hoffeldflur.

Abb. 2: Typologie der Dorfsitze nach O. Máčel (1955). 1 – Gehöftdorf; 2 – Hausenddorf; 3 – langes Hausenddorf; 4 – Waldhufendorf; 5 – kurzes Hufendorf; 6 – Straßendorf; 7 – Landstraßendorf; 8 – Rippengrundriss; 9 – Leitergrundriss; 10 – Kreuzgrundriss; 11 – T-förmiges Grundriss; 12 – L-förmiges Grundriss; 13 – geschlossenes Straßendorf; 14 – Anger-Straßendorf; 15 – breites Straßendorf; 16 – Reihendorf; 17 – Kettendorf; 18 – typische Tropfenform des Runddorfes; 19 – Wald-Angerdorf; 20 – quadratförmiger Dorfplatz; 21 – rechteckiger Dorfplatz; 22, 23 – dreieckige Dorfplätze; 24 – unregelmäßiger Dorfplatz.

Abb. 3: Typologie der Flur nach E. Černý (1979). 1 – Abschnittsflur; 2 – Flur der geteilten Abschnitte; 3 – Flur der kommassierten Abschnitte; 4 – Streifenflur; 5 – unechte Streifenflur; 6 – Längsflur; 7 – Hoffeldflur eines Waldhufendorfes; 8 – Hoffeldflur, keilförmig (nördlich) und gürtelförmig (südlich) mit drei zusätzlichen Streifen bei einem kurzen zweireihigen Waldhufendorf; 9 – strahlenförmige Hoffeldflur eines Wald-Angerdorfes; 10 – kompakte Flur; 11 – gespaltete Flur; 12 – zerstreute Flur.

Abb. 4: Typologie der Dorfsitze nach E. Černý (1979). 1 – Waldhufendorf (Teil); 2 – kurzes Waldhufendorf; 3 – Waldhufen-Angerdorf; 4 – Landstraßendorf; 5 – Landstraßen-Angerdorf; 6 – Straßendorf; 7 – Dorf mit dem Reihengrundriss; 8 – Angerdorf; 9 – Runddorf.

Abb. 5: Typologie der Dorfsitze nach Frolec – Vařeka (1983). 1 – Reihendorf; 2 – Hausenddorf; 3 – walachisches Reihendorf; 4 – Straßendorf; 5 – Wald-Angerdorf; 6 – Angerdorf; 7 – Anger-Landstraßendorf.

Abb. 6: Hausenddorf. 1 – ideales Modell (konzentriertes Hausenddorf); 2 – ideales Modell (aufgelockertes Hausenddorf); 3 – Obděnice (Kreis Příbram/Pibrans, 1839). Hausenddörfer kommen überwiegend in dem gegliederten Terrain vor. Die Flur ist eine Abschnittsflur, beziehungsweise eine geteilte Abschnittsflur. Die Feststellung des wahren Alters der Struktur ist fast unmöglich, die Struktur konnte den markanten Änderungen während der Zeit unterliegen. Ich setze jedoch voraus, dass das Übergewicht der Hausenddörfer erst aus der hochmittelalterlichen Epoche stammt und es entstand durch die Konzentration der älteren zerstreuten Besiedlung.

Abb. 7: Hausen-Angerdorf. 1 – ideales Modell; 2 – Chanovice Kreis Klatovy/Klattau, 1837). Zum Unterschied von der vorherigen Variante wird im Zentrum der Bebauung ein unregelmäßiger Angerraum geschaffen, der sekundär bebaut wurde.

Abb. 8: Kommunikations-Hausenddorf. 1 – ideales Modell; 2 – Voltuš (Kreis Příbram/Pibrans, 1830). Die Bebauung ist in diesem Fall durch die Kommunikation geformt.

Abb. 9: Dörfchen. 1 – ideales Modell; 2 – Hodkov (Kreis Příbram/Pibrans, 1839). Die Flur ist meistens eine Abschnittsflur, ausnahmsweise eine geteilte Abschnittsflur. Die Erkenntnis des wahren Alters der Grundriss-Struktur ist fast unmöglich, die Struktur konnte sich im Laufe der Zeit markant ändern (einschließlich der Bewegung des ganzen Sitzes).

Abb. 10: Aufgelockertes, lineares Hufendorf. 1 – ideales Modell; 2 – Horní

Pěna (Kreis Jindřichův Hradec/Neuhaus, 1829, Ausschnitt); 3 – Horní Radouň (Kreis Jindřichův Hradec/Neuhaus, 1829, Ausschnitt). Die Dörfer kommen sowohl im flachen, als auch im bergigen Terrain, das vor der Gründung des Dorfes meistens nicht besiedelt war, vor. Die Flur ist eine Hufenflur und füllt die ganze bestellte Katasterfläche aus. Die Grundrissanordnung des Dorfes ist von der Flur abhängig, die Längsachse des Dorfes bildet meistens ein Bach. Das Alter der Grundriss-Struktur des Dorfes und der Flur stimmt höchstwahrscheinlich mit dem Datum der Dorfgründung überein, das Dorf konnte sich im Laufe der Zeit in der länglichen Richtung verbreitern.

Abb. 11: Konzentriertes, lineares Hufendorf. 1 – ideales Modell – kurzes Hufendorf; 2 – Hoštka (Kreis Tachov/Tachau, 1838); 3 – Kostelní Lhota (Kreis Nymburk/Neuenburg, 1842); 4 – Újezd svatého Kríže (Kreis Domažlice/Taus, 1838). Dörfer diesen Typus kommen vorwiegend im gewellten Terrain in dem südwestlichen und südöstlichen Grenzgebiet vor (Region Tachau, Neuhaus, Krumau, Böhmerwald), aber auch in sekundär besiedelten Waldgebieten im Binnenland (Kieferwälder im Elbetal, in der Region Rokitzan und Kamnwald). Die Flur ist eine Längen-Hoffeldflur, außer der Grundhufen kommen oft noch Zusatzstreifen vor (sie müssen nicht ebenso alt sein, wie die Grundhufenflur oder Längenflur). Der Grundriss des Sitzes ist ungefähr auf gleichwertige Weise durch die Anordnung der Flur, den Lokationsplan (Trassierung des Grundrisses) und Terrainbedingungen geformt. Das Alter der Grundriss-Struktur des Dorfes und der Flur stimmt höchstwahrscheinlich mit dem Datum der Dorfgründung überein.

Abb. 12: Konzentriertes, lineares/orthogonales Hufendorf mit einem geformten Dorfplatzraum. 1 – ideales Modell; 2 – Žebráky (Kreis Tachov/Tachau, 1838); 3 – Sedlo (Kreis Jindřichův Hradec/Neuhaus, 1838); 4 – Frantolý (Kreis Prachatice/Prachatitz, 1826). Dörfer diesen Typus sind formale Analogien des vorherigen Typus – der kurzen Hufendörfer.

Abb. 13: Konzentriertes, radiales Hufendorf. 1 – ideales Modell; 2 – eingegangenes Dorf Bažantov (Kreis Tachov/Tachau, 1838; Olešná (Kreis Beroun/Beraun, 1839). Dörfer diesen Typus kommen vorwiegend im gewellten und flachen Terrain im südwestlichen und südöstlichen Grenzgebiet vor (Region Tachau, Neuhaus, Krumau, Tepl) und in den Waldgebieten im Binnenland (Rokitzan, Kamnland, Hochland). Die Flur ist eine Längen-Hoffeldflur, radial und fächerförmig geordnet, außer der Grundhufen kommen manchmal noch Zusatzfeldfluren vor (sie müssen nicht des gleichen Alters, wie die Hufenflur sein). Der Grundriss des Sitzes ist ungefähr auf gleichwertige Weise durch die Anordnung der Flur, den Lokationsplan (Trassierung des Dorfplatzes) und Terrainbedingungen geformt. Das Alter der Grundriss-Struktur des Dorfes und der Flur stimmt höchstwahrscheinlich mit dem Datum der Dorfgründung überein.

Abb. 14: Konzentriertes, gemischtes Hufendorf. 1 – ideales Modell; 2 – Hrutkov (Kreis Jindřichův Hradec/Neuhaus, 1828). Die Dörfer werden durch formale Elemente, die für die zwei vorherigen Typen charakteristisch sind, vereinigt.

Abb. 15: Orthogonales Angerdorf mit einem geschlossenen Dorfplatz. 1 – ideales Modell; 2 – Rousínov (Kreis Rakovník/Rakonitz, 1841). Die Dörfer können einen Dorfplatz haben, der sich einem Quadrat oder einem gedehnten Viereck nähert. Die Flur ist meistens eine Streifenflur, beziehungsweise eine geteilte Abschnittsflur, einige Feldstreifen können direkt an das Hofland der Bauerngüter anknüpfen. Die Dörfer nähern sich mit ihrer Grundrissform am meisten den Lokationsstädten und stellen einen der Gipfel der mittelalterlichen dörflichen Urbanistik in Böhmen dar. Ihre Entstehung konnte wahrscheinlich mit der emphytheutischen Neuordnung der älteren Besiedlung verbunden werden. In einigen Gebieten, besonders in Südwesten und Nordwesten des Landes (Region Rakonitz, Kralowitz, Pilsen-West), wiegen sie in der Struktur der Dörfer vor. Das Alter der Grundriss-Struktur des Dorfes und der Flur stimmt höchstwahrscheinlich mit dem Datum der Dorfgründung überein.

Abb. 16: Orthogonales Angerdorf mit dem halbgeschlossenen Dorfplatz. 1 – ideales Modell; 2 – Březany (Kreis Rakovník/Rakonitz, 1841). Die Analogie des vorherigen Typus, meistens teilweise durch die Terrain-Konfiguration (der Dorfplatz ist zumeist an dem unteren, nassen Ende geöffnet) beeinflusst.

Abb. 17: Angerdorf mit einem zweiseitigen Dorfplatz. 1 – ideales Modell; 2 – Trískolupy (Kreis Tachov/Tachau, 1838). Das Dorf ist eine Analogie des vorherigen Typus, es nähert sich formal oft den konzentrierten Hufendörfern. Sie haben aber in der Regel eine Streifenflur, manchmal können jedoch die Feldstreifen direkt an das Hofland der Bauerngüter anknüpfen. Ihre Entstehung ist wahrscheinlich mit der Neuordnung der älteren Besiedlung verbunden (zum Unterschied von den erwählten Typen der konzentrierten Hufendörfer).

Abb. 18: Radiales Angerdorf. 1 – ideales Modell; 2 – Nová Ves bei Dobřany (Kreis Plzeň/Pilsen – Süd, 1838). Die Dörfer haben einen ovalen oder polygonalen (selten dreieckigen) Dorfplatz, die Flur ist zum Unterschied von den radialen Hufendörfern eine Streifenflur. Das Gebiet des Dorfes wird oft durch einen festen Rand vermarktet. Die Dörfer kommen auf dem ganzen Gebiet Böhmens vereinzelt vor. Das Alter der Grundriss-Struktur des Dorfes und der Flur stimmt wahrscheinlich mit dem Datum der Dorfgründung überein.

Abb. 19: Gemischtes Angerdorf. 1 – ideales Modell; 2 – Lochousice (Kreis Plzeň/Pilsen-Nord, 1838). Die Dörfer vereinigen die Merkmale der orthogonalen und radialen Angerdörfer (der Dorfplatz hat durchweg eine rechteckige Form mit abgerundeten Ecken). Die Flur ist eine Streifenflur, selten können einige Streifen an das Hofland der einzelnen Bauengüter anknüpfen. Dörfer diesen Typus kommen vorwiegend in Westböhmen vor, ein auffallend großes Vorkommen ist im nördlichen und westlichen Teil der Region Plzeň/Pilsen. Das Alter der Grundriss-Struktur des Dorfes und der Flur stimmt wahrscheinlich mit dem Datum der Dorfgründung überein.

Abb. 20: Lineares Kommunikationsdorf. 1 – ideales Modell; 2 – Boršov nad Vltavou (Kreis České Budějovice/Budweis, 1829); 3 – Brod nad Tichou (Kreis Tachov/Tachau, 1838); der resultierende Zustand des Städtchens ist ein interessantes Zusammenwachsen von zwei unterschiedlichen Entwicklungsetappen – mittelalterliche Straßen der ost-westlichen Richtung und winkelrecht angeschlossene jüngere Straßenbebauungen in der nord-südlichen Richtung). Für die Siedlungsstruktur der linearen Kommunikationsdörfer ist entweder die Kommunikation oder (seltener) ein anderes lineares morphologisches Element (Abhangkante, Bach, Fluss) bestimmend. Der Grundriss des Dorfes kann in der Abhängigkeit von konkreten Bedingungen unterschiedliche Form haben. Die Flur ist eine Streifenflur oder eine geteilte Abschnittsflur. Dörfer diesen Typus kommen auf dem ganzen Gebiet Böhmens

verhältnismäßig selten vor, nur in einigen Regionen haben sie einen mehr ausgeprägten Anteil. Das Alter der Grundstruktur des Grundrisses des Dorfes entspricht zeitlich mit gewisser Wahrscheinlichkeit der Zeit der Dorfgründung, besonders in der Längsrichtung konnte aber im Laufe der Zeit zu einem additiven Anwachsen der Bebauung kommen.

Abb. 21: Kleines Angerdorf. 1 – ideales Modell; 2 – Vyšínec (Kreis Kladno, 1841). Die Dörfer diesen Typus unterscheiden sich markant von den monumental Angerdorf-Lokationen besonders durch ihren kleinen Ausmaß. Die Flur ist eine Streifenflur, geteilte Abschnittsflur und Abschnittsflur. Das Erkennen des wahren Alters der Struktur ist problematisch.

Abb. 22: Kommunikations-Angerdorf. 1 – ideales Modell; 2 – Radenín (Kreis Tábor, 1830); Dörfer diesen Typus sind eine Analogie der linearen Kommunikationsdörfer mit dem Unterschied, dass der mittlere Teil zu einem Dorfplatz mit der meistens Spindel-, beziehungsweise Dreieck- oder (selten) auch anderen Form erweitert wird.

Abb. 23: Versuch um die Rekonstruktion eines idealen Trassierungsschema des mittelalterlichen Lokationsdorfes Honezovice (Kreis Plzeň/Pilsen-Süd, 1838).

Alle angewendeten Landkarten des stabilen Katasters stammen aus dem Material des zentralen Archivs der Geodäsie und des Katasters.

(Übersetzung J. Kroupová)